

Pelyach István

Országnak haderó

Önálló magyar hadsereg születik

1848 tavaszán az európai forradalmi hullám új helyzetet teremtett Magyarországon és a Habsburg Birodalomban is. Az udvarnak szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy tartományainak népei sorra alkotmányt követelnek maguknak, egyes helyeken pedig – pl. a lombard-velencei tartományokban – egyenesen elszakadási, függetlenségi törekvések fogalmazódnak meg. A mozgalmak több helyütt fegyveres felkelésekbe torkolltak, ezáltal veszélybe került a soknemzetiségű Habsburg állam eddig megbonthatatlanak hitt egysége, sérthetlensége is. Felértékelődött tehát a hadsereg szerepe, amely a dinasztia hatalmának legbiztosabb, leghatékonyabb támasza volt eddig is. Igaz, ez a haderó leképezte a birodalom nemzetiségi összetételét – lévén maga is soknemzetiségű –, viszont esküje a császárra szólt, s vezénylete és igazgatása garantálta megbízhatóságát. Mindenki tudta és érezte tehát 1848 tavaszán, hogy a katonaság, a hadsereg kérdése talán a dinasztia és birodalmi kormányzat legérzékenyebb pontja, ennek feszegetése, bolygatása előre látható összeütközésekhez vezethet.

Ezt a tényt – vagyis a birodalmi hadsereg egységét, megbonthatatlanságát – a reformkor nemzedéke természetes módon fogadta el. Megkérdőjelezhetetlen volt, hogy a Magyarország területéről sorozott gyalog- és huszárezredek a császári-királyi hadsereg szerves részét képezik, s ez a Habsburg Birodalom fő védelmi ereje. A Magyar Királyság birodalmon belüli rendi alkotmányos jogainak elismerése volt ugyanakkor már 1848 előtt is, hogy a Habsburg-katonapolitika a haderó egységének és központi irányításának elvén nyugodott ugyan, mégis különbséget tettek a Magyarországról és az egyéb tartományokból kiegészített alakulatok között, s ez megjelent pl. az egyenruhák különbözőségében, illetve az alakulatok szerkezetében is.¹ 1848 tavaszának izgalmas kérdése volt, hogy a polgári átalakulást, a birodalmon belüli alkotmányos berendezkedést minden elemében következetesen végrehajtani akaró első felelős és független magyar kormány – illetve az ennek működéséhez szükséges törvényeket meghozó utolsó rendi országgyűlés – milyen hadügyi politikát tart elképzelhetőnek és szükségesnek? Hiszen a végrehajtó hatalomnak, ha eleget akart tenni feladatának, s biztosítani kívánta az ország belső rendjét és biztonságát, rendelkeznie kellett valamilyen fegyveres erő fölött. Ezt a nyilvánvaló szándékot fejezte ki az is, hogy a kormány alakításáról rendelkező 1848:III. törvénycikkben szerepelt, miszerint a minisztériumnak lesz honvédelemmel foglalkozó osztálya is, melynek élén

¹ A birodalom hadseregszervezetére és a benne szolgáló magyar alakulatokra lásd Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 33–39.; Barcy Zoltán–Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. Bp., 1986. 15–59.; Urbán Aladár: A magyarországi osztrák hadszerkezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. Hadtörténelmi Közlemények, 1963. 2. szám. 145–169.

egy miniszter áll.² Batthyány Lajos gróf miniszterelnök pedig kormánynev-sorának ismertetésekor hadügyminiszternek kérte fel Mészáros Lázár huszár-ezredest.³ Vagyis a törvényhozó és a végrehajtó hatalom is egyértelművé tette, hogy önálló hadügyi politikát óhajt folytatni – igényt tartanak az ország hadügyi igazgatásának önállóságára –, mert a hon érdeke ezt kívánja. Ez azonban nem jelentette azt, hogy önálló hadsereg felállítását is tervbe vették volna.

A pesti radikális ifjúság által programmá nemesített 12 pontban a hadsereggel kapcsolatban a következő szerepelt: „A katonaság esküdjék meg az alkotmányra; magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk”.⁴ A követelés a Habsburg katonai vezetés egyik alapelveinek megváltoztatására irányult. Ennek értelmében az ezredek nem a kiállító tartományokban állomásoztatták, hanem „idegenbe”, más nemzetiségek által lakott tartományokba vezényelték. Az egységeket így rendfenntartó feladatokra is bevethették, nem alakulhatott ki semmilyen együttműködés a lakosság és a legénységi állomány között. 1848 tavaszán Magyarországon túlnyomórészt idegen ajkú katonaság állomásozott, a márciusi ifjak ezek elvezénylését és a magyar katonák hazahozatalát követelték tehát. Március 20-a után Batthyány Lajos kérésére Szemere Bertalan, a kormány kiszemelt belügyminisztere törvénytervezetet készített, amely e katonaságcsere végrehajtásáról (is) rendelkezett volna.

„A magyar hadseregnek nézve rendeltetik:

1. §. A magyar hadsereg a hűség esküjét az alkotmányra is leteszi.

2. §. Az eskü következő: Én ... esküszöm az élő Istenre, hogy koronás királynak, hazámnak és az alkotmányának hű védője leszek. Isten engem úgy segítjen.

3. §. A magyar hadseregnek az ország határai közé leendő visszahozatala és a nem magyar katonaságnak az országbuli kivitele a minisztériumnak meg-hagyatik.

4. §. E törvénycikkely végrehajtása az összes minisztériumra bízatik.”⁵

A törvényjavaslatot március 21-én megismerhették az országgyűlési köve-tek is, 22-én azonban Batthyány javaslatára félretették, mert „népszerű ugyan a jelen törvényjavaslat, de annak elfogadása szerfelett nehezítené a minisztérium állását, s midőn az örökös tartományok bizalmatlanságát keltené fel, s a ma-gyar hadseregnek az ország határai közé leendő visszahozatala mostanában a dinasztianak lefegyverzése volna, mi a nemzetnek ő fölsége iránt tántorítha-tatlan hűségével s őszinte ragaszkodásával meg nem egyeznék”.⁶ A kormány-

² 1847/8-dik évi országgyűlési törvény-cikkelyek. Pest, Kiadja Lampel Róbert. 1862. 10–14.

³ Batthyány március 22-én kelt levelét közli Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Bp., 1999. I. kötet (a továbbiakban Urbán 1999.) 149–150.

⁴ A 12 pont számtalan forráskiadványban szerepel, lásd pl. Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról. Közéleti Lukácsy Sándor. Bp., 1989. (a továbbiakban Lukácsy) 23.

⁵ A tervezetet közli Szemere Bertalan. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Hermann Róbert. Bp., 1998. (a továbbiakban Hermann 1998.) 169.; Urbán 1999. 166.

⁶ Lásd Hermann 1998. 210.; A törvénytervezet vitájára s ebben Batthyány szerepére lásd Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. (a továbbiakban Urbán 1986.) 160–164.

fő tehát jól érzékelt: minden, a hadsereg működésével kapcsolatos kérdés törvényhozás szintjén történő felvetése, a haderő egységének megbontására irányuló akár csak látszólagos kísérlet is nehezítené a Béccsel történő egyeztetéseket, a már felterjesztett törvénycikkek jóváhagyását, illetve a kormány névsorának elfogadását. A helyzet drámaiságát fokozta, hogy időközben kitört a lombardiai felkelés, s ez még érzékenyebbé tette az udvart minden katonasággal kapcsolatos kérdés iránt. A törvényjavaslat félretétele azonban nem jelentette azt, hogy a magyar kormányzat lemondott volna a Pest által is követelt katonaságcséről. Pusztán csak az eszköz változott, amellyel el kívánták azt érni. Ennek ékes bizonyítéka, hogy a miniszterelnök március 23-án a következőket írta István főherceg nádornak:

„Miután az ország különböző részeiben mozgalmakat tapasztalok, melyek növekedésben lévén a közbátorságra nézve veszélyesekké válhatnak,... Miután az országban benn lévő katonaság száma csekélyebb, semhogy azt oly nagy területen sükerrel és célszerűen elosztani és alkalmazni lehetne,... Hódoló tisztelettel, hivatalomnál fogva arra kérem meg Fenségedet, hogy 15-20 000 katonának behúzása iránt a szükséges rendeleteket sietve megtenni méltóztanék. Ettől azonban sükert és csak úgy reménylek, ha a magyar katonaság fog behuzatni, mely rokon levén nem az egyesekkel a nemzetben, hanem magával a nemzettel, nem költ ellenséges indulatot maga ellen, midőn a rend helyreállítására alkalmaztatik. De különben alkotmányunk szelleme szerint is ezt kell kérnem. Miként és hova leendő elhelyezése iránt, nyereső újabb tudósítások szerint egypár nap alatt fogom tenni újabb alázatos előterjesztésemet, kijelentvén, hogy katonai erő nélkül ily viharos időszakban a csendről és rendről nem felelhetek.”⁷

A katonaságcsere törvényi szabályozása kényszerhelyzetbe hozta volna az udvart megfosztván azt minden mozgástértől. Az új módszerben kevesebb volt a fenyegető erő, hiszen az egyeztetésekre helyezte a hangsúlyt. A nádornak kellett az udvarral folytatott megbeszélések eredményeként elérni, hogy a magyar alakulatok fokozatosan hazakerüljenek. Időben és térben is lehetőség nyílt ezáltal kompromisszumok kötésére, el lehetett pl. tekinteni a lombard-velencei tartományokban harcoló magyar ezredek hazahozatalától. Ezt a gondolatot és törekvést vitte tovább a Batthyány-kormány hivatalba lépése után is. Az április 12-én tartott első minisztertanácson elemezve az északi vármegyékben (Árva, Liptó, Nyitra, Trencsén, Selmec és környéke) kibontakozó veszélyes mozgalmakat megállapították, ezen „részekre magyar katonaság, és pedig nem szláv nyelvű lenne szükséges; ha lehet két ezred, és pedig az egyik mindenesetre lovas. Ezen katonaságot Galíciából lehetne bevonni, minthogy ott legközelebb vannak a magyarországi felvidékhez magyar ajkú ezredek.” Felhívták tehát Eszterházy herceg külügyminisztert, hogy „az érintett egy pár magyar ajkú ezrednek galíciából beszállítását minél előbb eszközölje”.⁸ Az április 20-án tartott kormányülésen már határozottabban fogalmaztak: „Miután az ország több helyein a

⁷ A levelet közli Urbán 1999. 163-164.

⁸ Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta F. Kiss Erzsébet. Bp., 1989. (a továbbiakban F. Kiss) 18.; Az Eszterházy külügyminiszterhez írt ugyancsak április 12-én kelt levelet közli Urbán 1999. 308-309.

közcsend és rend részint megháborított, részint fenyegetve van, s ekkorig 26 megye kér katonaságot, miniszter herceg Eszterháznak a már elébb hozzá intézett felszólítás folytán megírtni határozatott, hogy a minisztérium a mostani körülmények közt a közcsend és rend fenntartására elkerülhetlenül szükségesnek tartja mindazon magyar katonaságnak az országba rögtöni behozatalát, mely Galíciában és Morvaországban szállásol, különben az ország többi részei a legkomolyabb zavaroknak ki vannak téve, mert a minisztérium elégséges eszközök nélkül a rendet fenn nem tarthatja; és ezért minden innen eredhető felelősséget magáról elhárítván, azt egyenesen azokra veti, kik a minisztérium ezen igazságos követeléseinek eleget nem tesznek, s kényszerítve érzendi magát önigazolása végett annyi meghiúsult törekvéseit annak helyén, s idején nyilvánosságra hozni.”⁹ A dolog súlyát azzal is jelezték, hogy Batthyány István főherceg nádort kérte meg a kérés továbbítására Eszterházy külügyminiszterhez. A nádor levelében külön kiemelte, hogy a „minisztérium kénytelennek látja magát kijelenteni, hogy a közbátorság fenntartásáért csak úgy vállalhatja el a felelősséget, ha az említett fegyveres erő haladéktalan az országba rendeltetik”, ezért a külügyminiszter az ezredek hazavezénylését „minden módon siettetni hathatósan igyekezzék”.¹⁰ Eszterházy két nappal később jelentette, hogy a király hozzájárult Galíciából négy huszárszázad hazavezényléséhez, s egy nappal később az osztrák hadügyminiszter is tájékoztatta erről a kormányfőt.¹¹ Ez azonban legfeljebb gesztus lehetett az uralkodó részéről, hiszen ilyen csekély erővel a kormány mit sem ért. Nyilvánvaló volt, az udvar időt akar nyerni, mert nem érdeke a magyar kormány megbízható fegyveres erővel való ellátása. Az április 24-ei minisztertanácson tehát immár harmadszor foglalkoztak az idegen tartományokban állomásozó magyar ezredek hazavezénylésének kérdésével, s az eddigieknél jóval határozottabb – már-már fenyegető – hangnemű döntés született. Batthyány gróf levelében arra hívta fel külügyminisztere figyelmét, hogy ha a mostani jogos kérés is „elutasíthatnák, s a közbátorság fenntartására szükséges katonaság behozatala tovább is gátolhatnák, a minisztérium oly lépések megtételét látja elkerülhetetlennek, minőkre felelősségének érzete kényteleníti”.¹² A május 2-a és 10-e között miniszterelnökként tett első bécsi útja során ugyancsak szorgalmazta a magyar katonák hazaküldését, de tárgyalásai során csak részeredményeket ért el. Szóbeli ígéretet kapott ugyan három újabb ezred hazavezénylésére, erre azonban június második felében, illetve augusztus közepén került csak sor.¹³ A fenyegető veszélyek elhárítására ezen alakulatokat még nem lehetett tehát felhasználni. Mi lehet a megoldás? – teheték fel egyre gyakrabban a kérdést a miniszterek. Katonai erőre ugyanis akkor és ott volt szükség, Áthidaló megoldásnak tűnhetett a márciustól folyamatosan szervezett nemzetőrség.

⁹ F. Kiss 30–31.

¹⁰ Urbán 359–360.

¹¹ Eszterházy külügyminiszter jelentése István főherceg nádornak Urbán 1999. 372.; A nádor április 23-án értesítette erről a miniszterelnököt, levelét lásd Urbán 1999. 378.

¹² A minisztertanács jegyzőkönyvét közli F. Kiss 35–36.; Batthyány levele a külügyminiszterhez Urbán 1999. 385–386.

¹³ Első hivatalos bécsi útjára lásd Urbán 1986. 351–359.

A nemzetőrség szervezése szinte elválaszthatatlanul egybeforrott a polgári forradalmakkal. A nemzetőr-alakulatok felállításával a polgárság minden esetben olyan fegyveres erőt teremtett, amellyel hatékonyan tudott védekezni a régi rendszer, a megdöntött abszolutizmus visszatérési kísérleteivel szemben. Magyarországon 1848 előtt a szabad királyi városok bírtak azzal a joggal, hogy felfegyverzett testületet, vagyonosabb polgáraikból alakított polgárőrséget tartthattak fenn. A reformkor '40-es éveiben azonban már a reformellenzék sorai-
ban is általános vélekedés volt, hogy a nemzetőrég felállítása elkerülhetetlen és szükségszerű velejárója a polgári átalakulásnak. Kossuth március 3-i felirati beszédében az ország honvédelmi rendszeréről értekezve kiemelte, hogy az „nemzeti jellemünknek s a honlakosok különböző osztályai érdekegységének alapján gyökeres átalakítást kíván”.¹⁴ A követelés természetesen beépült a radikális ifjúság által fogalmazott 12 pontba is. Az ötödik pont rövid tömörséggel tett hitet a „Nemzeti őrsereg” megteremtése mellett.¹⁵ S ez nemcsak követelés volt részükről, hiszen gyorsan a tettek mezejére léptek. Pesten március 15-én este az „éji csendfönn tartás a polgárőrségre bizatott”, s a „nyugalom egész éjen át legkevésbé sem háborított meg”.¹⁶ Március 16-án pedig már arról értesítették a főváros lakosságát, hogy „a pesti polgári őrsereg eddigi száma jelenleg 1500-ra szaporíttassék, s mint nemzeti őrsereg nemzeti színekkel ékesíttessék”.¹⁷ A Rendre Ügyelő Választmány felhívása már a nemzetőrség toborzásának részleteiről is tájékoztatott. A magyar és német nyelven közzétett falragaszokban „minden becsületes ember” jelentkezésére számítottak. A gyülekezés helyéül a városházát jelölték meg. A jelentkezők ott átvehették fegyvereiket, s a megkülönböztető jelzéseket is: bal karjukra nemzeti szalagot, fővegükre nemzeti színű rózsát. Március 16-án tehát Budapesten érdemben elkezdődött a nemzetőrség felállítása, s a következő napokban több vidéki városban követték a példát. Főképp azokban, amelyekben működött a polgárőrség, s ennek szervezésére lehetett „ráépíteni” a nemzetőrséget. Figyelemre méltó azonban, hogy a nemesi vármegyék bizalmatlanul szemlélték a fejleményeket, több esetben is kételyeiket, aggályaikat fogalmazták meg. Meg lehet-e bízni a felfegyverzett alakulatokban? Milyen hatást vált ki, ha fegyvert adunk a „nép” kezébe? Borsod vármegye alispánja Batthyányhoz írt levelében a lényegyet emelte ki: „...de aggódtunk azon is, hogy ha őrsereget állítunk ki Miskolcon, nem terjed-e mindenfelé azon hír, hogy félnek a vagyonosok, s nem izgatódik-e föl a külnép?”¹⁸ A probléma megoldása az országgyűlésre várt. A törvényhozó hatalomnak kel-

¹⁴ A felirati javaslat szövegét közli Kossuth Lajos Összes Munkái XI. kötet. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Barta István. Bp., 1951. (a továbbiakban KLÖM XI.) 619–628.

¹⁵ Lukácsy 23.

¹⁶ Kléh István: A pesti forradalom története 1848-ban. Adatul politikai életünk erkölcsstörténetéhez. Közli Lukácsy 59–90. Az idézett rész 79.

¹⁷ A Rendre Ügyelő Választmány felhívása Pesti Hírlap, 1848. március 17.; Közli Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. Pest, 1898. I. kötet. 14–15.; A nemzetőrség és honvédség szervezésére lásd Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. (a továbbiakban Urbán 1973.)

¹⁸ Lásd erre Urbán 1973. 19.

lett keretek közé szorítani e spontán „népi” kezdeményezést, megfogalmazni a nemzetőrség szervezésének feltételeit, s ezáltal leszerelni, kioltani a megbúvó félelmeket is.

A reformországgyűlés március 18-án hozott határozatot a legfontosabb teendőkről: a nyilatkozatban megfogalmazott hat pontban ott szerepelt az „ország belbékéjének és szabadságának fenntartása végett a nemzeti őrseregnek azonnali” felállítása is.¹⁹ Az erről szóló törvényjavaslatot március 22-én tűzték napirendre, s érdemi, hosszú vita szinte csak arról folyt, hogy milyen (vagyoni) feltételeknek kell megfelelniük a nemzetőrségbe önként jelentkezőknek. Az mindenki számára természetes volt, hogy a szolgálatot vagyoni cenzushoz kell kötni, a vagyontalan – s ezzel az átalakulás mértékével minden bizonnyal elégedetlen – tömeg kezébe nem szabad fegyvert adni. A cenzust minél magasabbra helyezni szándékozókkal szemben azonban Kossuth két lényeges gondolatot fogalmazott meg: „egyik az, hogy a nemzeti őrség minden törvényhozás nélkül is megvan már a hazában, attól pedig, kinek kezében fegyver van, nehéz azt elvenni. Másik, hogy ha a jövedelem magasra tétetik, sok helyütt nagyon kevés lesz a nemzeti őrség...”. Egy másik felszólalásában pedig leszögezte: „Mit a nép már bír, azt kezéből kivenni nem lehet, hanem törvényesíteni s megszervezni kell”.²⁰ A heves viták végén elfogadott törvényszöveg (az 1848:XXII. törvénycikk)²¹ végül azon 20 és 50 év közötti férfiakat kötelezte nemzetőri, tehát fegyveres szolgálatra, akik nem álltak gazdai hatalom alatt, ha városban éltek, rendelkeztek 200 forint értékű ingatlannal, a falvak lakói legalább fél telekkel vagy évi 100 forint jövedelemmel. A nemzetőrnek lehetőség szerint magának kellett gondoskodnia fegyveréről, azoknak, „kik a szolgálathoz szükséges fegyvereket megszerezni nem képesek, fegyver a közállomány táraiból fog kiszolgáltatni”. Az alakulatokat alapvetően a helyi rend fenntartására szervezték: „Kisebbségi rendetlenségek, úgymint utcai vagy korcsmai veszekedések meggátolása, a kihágók befogása, a befogott gonosztevőknek vagy kihágóknak a törvényes felsőbbbség kezeibe áttaladása, úgyszinte mindenütt ott, hol a törvényes felsőbbbségnek eljárásához karhatalom szükséges, a karhatalom kiszolgáltatása a nemzeti őrségnek állandó kötelességében”. „Díjt” (napidíjat) csak abban az esetben kaptak, ha településükről elvezényelték, s más községekben, vármegyékben alkalmazták őket „a megzavart közcsend és béke helyreállítására”. A nemzetőrség szervezését, felállítását a törvény „a minisztérium hatósága” alá helyezte, az április 15-i minisztertanács azonban úgy határozott, hogy „a nemzetőrsereg első felállítása s szervezése a gróf miniszterelnököt fogja illetni”.²² Batthyány tehát miniszterelnökként nem vállalt ugyan tárcát a kormányban, de április közepétől az ő feladata lett a nemzetőrség szervezése, vagyis hirtelen fegyveres erővel kapcsolatos döntési pozícióba került, ugyanakkor szervezőmunkája során arra is volt „rálátása”, hogy a felállítandó alakulatok milyen harcértékűek, milyen feladatok ellátására alkalmasak. Április 20-án felállította a nemzetőrség központi irányító szervét, az Országos Nemzetőrségi Haditaná-

¹⁹ A nyilatkozatot közli KLÖM XI. 668–669.

²⁰ Kossuth felszólalásai KLÖM XI. 685–686.

²¹ 847/8-dik évi országgyűlési törvény-cikkelyek. Kiadja Lampel Róbert. Pest, 1862. 54-60.

²² F. Kiss 22.

csot, s ennek élére Ottinger Ferenc vezérőrnagyot nevezte ki.²³ Április 21-én elrendelte a nemzetőrség lakóhely szerinti összeírását, ehhez azonban csatolt egy bizalmas kiegészítő rendelkezést. „Meghagyom ezennel a helyhatóságnak, miszerint a nemzeti őrseregbeli összeírást azon helyeken, hol ellene ellenszenv nyilvánul, most egyelőre életbe ne léptesse, és csak oly helyeken eszközölje, hol bátorságosan lehet a népet felfegyverezni, és a felől mennél előbbi felterjesztését haladéktalanul elvárom.”²⁴

Alapvető problémák természetesen a szervezés folyamatában jelentkeztek. Sok helyen megtagadták az összeírásokat; nagyon kevés fegyver állt a kormányzat rendelkezésére, amellyel időben elláthatták volna a zászlóaljokat; vontatottan haladt a kiképzés; több alakulatot fegyelmezetlenségük miatt fel kellett oszlatni; s szinte első perctől kezdve komoly vita bontakozott ki arról, hogy fenn kell-e tartani a vagyoni cenzust. A nemzetőrség harcértékének tényleges fokmérője azonban az volt, amikor már nem a helyi rend fenntartására, hanem tábori szolgálatra vezényelték őket. Amikor már nem a helyi paraszti földfoglalo mozgalmakat kellett leszerelni, avagy egyes városokban a helybéli zsidóság irányában megnyilvánuló ellenszenvet kordában tartani, hanem a nemzetiségi mozgalmak fegyveres erejével szemben kellett volna helytállni. Ekkor vált mindenki számára egyértelművé, hogy a hagyományos nemzetőrség nem alkalmas ezen feladat szakszerű ellátására. Batthyáynak és kormányának ismételten lépni kellett, mégpedig úgy, hogy lehetőség szerint ne lépje túl az áprilisi törvények kereteit.

Május első felében sűrű viharfelhők gyülekeztek Magyarország fölött. Május 10–11-én Liptószentmiklóson a szlovákok, 13–15-én Karlócán a szerbek, 15–17-én Balázsfalván a románok tartottak nemzeti gyűlést, s követeléseik a nyílt fegyveres összeütközést vetítették előre. Valamennyien határozottan kiálltak politikai nemzetként való elismertetésük mellett, a szerbek ezen túl autonóm Vajdaság felállítását, a románok többek között számarányuknak megfelelő törvényhozási képviselőket követeltek.²⁵ Május 15-én pedig kifejezetten riasztó hírek érkeztek a pétervárad-i katonai főhadparancsnoktól, Hrabovszky János altábornagytól, aki a szerb lázadás rémképét és a Szerb Fejedelemség területéről várható támadást ecsetelte borúlátó soraiban. A hír természetesen kiszivárgott, s délután már úgy terjedt a fővárosban, hogy a szerbek Zimonynál nagy sereggel és 50 ágyúval betörték az országba. A kormánynak cselekednie kellett, hiszen nemcsak a radikális ellenzék, hanem az országga érdeke is ezt kívánta.

Mint láttuk, már az április 24-i minisztertanács határozott arról, hogy ha nem vezet eredményre a magyar alakulatok hazavezénylésére irányuló törekvés, a minisztérium „oly lépések megtételét látja elkerülhetetlennek, minőkre felelőségének érzete kényteleníti”. Két nappal később már nem szólamokban, hanem tettekben fejezte ki szándékát a kormány: „Az országban mozgalom

²³ Ezzel kapcsolatos leveleit és a hatóságokat értesítő tájékoztatóját közli Urbán 1999. 361–363.; A Haditanács megszervezésére és hatáskörére lásd Urbán 1973. 49–55.

²⁴ A két rendeletet közli Urbán 1999. 367–368.

²⁵ A kérdésre átfogóan lásd Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Bp., 1980.

vészteljes természete szükségessé tévén egy mozgó nemzetőrség felállítását, vagy egy önkényes őrsereg kiállítását, most, midőn a katonaság hiányát annyira szükséges pótolni, annál fogva a 10 000 emberre költségvetés tétetni rendeltetett, a kivihetés iránti jelentés az illető pénzügyminiszter és elnök által, ki ideiglenesen vezeti a hadiügyet, annakidejében beadni köteleztetvén.”²⁶ Kossuth a pénzügyi fedezet előteremtésére május 1-jén a Pesti Hirlapban közzétette, hogy kamatos kincstári utalványokat bocsát ki,²⁷ május 2-án pedig Deák Ferenc (aki a Bécsben tárgyaló miniszterelnököt helyettesítette) utasította az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot egy „1200 rendes nemzetőrségi részleg” felállítása tervezetének kidolgozására.²⁸ A Haditanács a feladattal a Pesten tartózkodó Sztankó Somát, a 62. sorgyalogezred fiatal és tehetséges főhadnagyát bízta meg. Sztankó gyors és szakszerű munkát végzett, s május 8-ára elkészült a rábízott feladattal.²⁹ A császárvárosból hazatérő miniszterelnököt tehát már kész tervezet várta, így május 15-én a vészteljes hírek hatására a kormány dönthetett egy 10 000 főből álló önkéntes sereg toborzásáról,³⁰ s ezzel (az utókor már bizonyossággal állíthatja) megtette az első lépést az önálló magyar hadsereg megteremtése felé. Batthyány még aznap kinevezte a Haditanács új elnökévé Baldacci Manó ezredest, s minden szervezéssel járó feladatot e testület (tehát nem a hadügyminiszter vagy hadügyminisztérium) hatáskörébe utalt. E lépéssel azt is jelezni kívánta, hogy az új haderőt a nemzetőrösről szóló törvény paragrafusai közé kívánja bújtatni. Baldaccinak kellett kidolgoznia az önkéntesek toborzását meghirdető felhívást, amelyet már 16-án olvashattak Budapesten.³¹ Ebből nyilvánvaló lett mindenki számára: habár rendes (mobilis) nemzetőr-alakulatok toborzására hív fel a kormány, a szervezés a reguláris hadsereg követelményeinek alapján történik. Eltörölték a cenzust, az önkéntesek hároméves szolgálatot vállaltak, a sorkatonaság zsoldjához hasonló illetményt kaptak, az álladalom látta el őket fegyverrel és ruházattal, tisztjeiket a sorkatonaság aktív vagy kilépett tisztjeiből toborozták. Kijelölték a toborzási központokat, s ezzel megkezdődhetett a magyar honvédsereg első alakulatainak szervezése. E zászlóaljakat rövidesen már honvédszászlóaljakként emlegette a közvélemény és a sajtó is. A „honvéd” kifejezést Batthyány miniszterelnök használta először hivatalos iratban, amikor Szemere Bertalan belügyminisztert május 18-án értesítette a toborzási helyekről, s arra kérte, utasítsa a hatóságokat toborzási bizottmányok szervezésére.³²

A forrásokból egyértelműen az derül ki, hogy 1848 április-májusában Batthyány Lajos gróf miniszterelnök idejének jelentős részét a katonai kérdések kötötték le. A nemzetőrség szervezését a minisztertanács utalta az ő

²⁶ Az április 26-ai minisztertanács jegyzőkönyve F. Kiss 37–39.

²⁷ Kossuth Lajos Összes Munkái XII. kötet. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban 1848. április–szeptember. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Bp., 1957. 98–99.

²⁸ Urbán 1999. 439.

²⁹ Sztankó Soma: Adatok az 1848-dik év eseményeihez. Pest, 1869. 4–5.

³⁰ Erről bővebben és adatgazdagon Urbán 1973. 225–235.

³¹ Baldacci kinevező irata Urbán 1999. 519.; a felhívás Urbán 1999. 527.

³² Batthyány a következőket írta Szemerének: „A toborzás útján felállítani rendelt önkéntes honvéd-seregrek létesítésére az országban 21 toborzási hely jeleltetvén ki...” Urbán 1999. 549.

hatáskörébe. A sorkatonasággal, az önálló magyar hadügy megteremtésével kapcsolatos problémákkal pedig azért kellett foglalkoznia, mert a kormány kinevezett hadügyminisztere, Mészáros Lázár csak május 23-án tért haza, s addig ő helyettesítette. S természetesen neki mint miniszterelnöknek kellett az udvarral, a bécsi kormányzattal megvívni azokat a „harcokat”, amelyek a hadügyi önállóság megteremtésére vonatkoztak. El kellett érnie, hogy a császári-királyi katonai igazgatás szerveit – a főhadparancsnokságokat – a magyar hadügyminisztérium, ezáltal a magyar kormány alá rendeljék. S végül a kritikus helyzetben, az ország alkotmányos rendjének biztosítása, megvédése érdekében ő kezdeményezte egy új típusú haderő – a honvédség – lábra állítását. Amit 1848 késő tavaszán és kora nyarán elkezdett, azt ősszel folytatta. Hadsereg-szervező tevékenységének köszönhető, hogy Magyarország képes volt előbb a horvát haderővel, majd a császári hadsereggel felvenni a küzdelmet, s előbb önvédelmi háborút, majd szabadságharcot folytatni mindaddig, amíg az orosz cári hadsereg be nem avatkozott ebbe a „párbajba”. Hadügyi politikája korszakalkotónak bizonyult. A honvédség életre keltésével – hosszú századok után először – az önálló nemzeti haderő alapjait vetette meg.

Gergely András

A nádor és a miniszterelnök

Nádor és miniszterelnök egyetlen alkalommal tűnik fel együtt a magyar történelemben: 1848-ban. Az 1848-as áprilisi törvények szerint ugyanis a nádor nevezi ki a miniszterelnököt (a király utólagos jóváhagyásával), egyszersmind a nádor a királynak az országból való távollétében annak csaknem teljhatalmú helyettese. A király nevében, a miniszteri ellenjegyzés kötelezettsége mellett, a nádor gyakorolja a végrehajtó hatalmat. (Ezek a törvények csak 1848-ban érvényesültek, 1867-ben formailag is hatályon kívül helyezték őket.)

Magyarország 1848. április–szeptember közötti politikai történetének két központi szereplője tehát az akkori nádor (Magyarország utolsó nádora), István főherceg (1817–1867) és Batthyány Lajos gróf (1807–1849), az első felelős magyar miniszterelnök. Személyes kapcsolatuk mindeddig nem került elemzésre, elsősorban azért nem, mert István nádor 1848-as szereplését a politikai értékelés függvényében ellenkező előjelekkel ítélték meg: vagy szembeállították (akár mint egy politikai alternatíva képviselőjét) a miniszterelnökkel, vagy az ábrázolásokban a nádor alakja elhalványult a miniszterelnök mellett, azt érzékeltetvén, hogy a szerepe nem volt jelentős. „Áruló” volt-e, avagy „áldozat”?¹ – akár így, akár úgy, aktivitása, tevékenysége a legújabb időkig tartó közvélekedés szerint nem nagyon befolyásolta az események menetét – vagyis működése nem volt történelmileg jelentős, legfeljebb reprezentált az ország élén.²

A két személyiséget egymás mellé állítva szembevetendő az életkorbeli és a társadalmi különbség. Batthyány 1807-ben, István főherceg 1817-ben született. Tíz év korkülönbség csaknem nemzedéknyi időnek számított akkoriban, és az idősebb számára biztosított lélektani fölényt. A magasabb, főhercegi státus természetesen a nádornak kedvezett, emellett államjogi pozíciója is megingathatatlan volt, nem lehetett leváltani, sőt az áprilisi törvények szerint nádorként „sérthetetlennek” (felelősségre nem vonhatónak) számított. Egy főherceg és egy gróf között persze nem volt azért olyan nagy a társadalmi távolság. 1848 előtt már régóta személyesen ismerniük kellett volna egymást.

Mégsem tudjuk pontosan, hogy mikor talákoztak először. Útjaik nem kereszteződtek. Batthyány az 1830-as években Vas megyei birtokán, Ikervárott élt; illetve ebben az időben nagyon sokat utazott külföldön. Csak az 1839–40-es pozsonyi országgyűlésen vált országosan ismertté. 1841-től már sokat tartózkodott Pesten, persze megint csak tett külföldi utakat. Közben 1843–44-ben új-

¹ Gergely András: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*. Gyomaendrőd, 1989.

² Ennek ugyanakkor ellentmond, hogy a márciusi események folyamán, illetve a szeptemberi fordulatok idején István nádor nagy aktivitást fejtett ki – a két esemény közötti fél évben pedig működését egyszerűen kevés figyelemre méltatta a történetírás.

ra Pozsonyban volt, az országgyűlésen – ott pedig többször is éles konfliktusba keveredett a felső táblán elnöklő József nádorral.³

István főherceg húszéves korától kapcsolódott be a magyar közéletbe. Széchenyi naplójából nyomon követhető, ahogyan a gróf igyekezett vele megismertetni vállalkozásait. Bécsben azonban nem szívesen látták, hogy a főherceg Pest-Buda felső köreinek társadalmába integrálódik. Már 1839-ben kivonták onnan, Bécsben foglalkoztatták-tanították, majd 1841–43-ban tanulmányútra küldték. István 1844-ben Csehország helytartója lett, s csak atyja, József nádor halála után, 1847 közepén költözött vissza Budára, hogy előbb a magyarországi helytartóságot (és a vele járó Pest megyei örökös főispánságot) átvegye, majd 1847 novemberében az országgyűlés nádorrá válassza.

A gróf és a főherceg látásból esetleg ismerte egymást, hivatalosan azonban csak 1847. augusztus 31-én, a Pest megyei főispáni beiktatáskor mutatták be Batthyányt a főhercegnek. A számos tisztelgő Pesti megyei között ellenzékiek is voltak (Kossuth, Szentkirályi), akikkel a nádor az ebéd során elbeszélgetett, Batthyányt azonban szemlátomást mellőzte.⁴

Az érzelmi alapú szembenállás kettejük között ekkorra már létrejött. 1847. január 25-én ugyanis, József nádor feletti emlékbeszédében, Kossuth – az ellenzéki vezérkarral egyetértésben – azt javasolta, hogy az eljövendő országgyűlésen az elhunyt nádor fiát, Istvánt válasszák meg utódnak. Más nádor, mint Sándor Lipót (1790–1795) és József főherceg (1796–1847) után harmadszorra is egy Habsburg főherceg, egyébként sem volt elképzelhető. De nem volt mindegy, hogy a – különben ekkoriban éppenséggel szűkös – főhercegi választékból melyik lesz a királynak (vagyis a helyette kormányzó *Államértekezlet*nek) a jelöltje. A magyar ellenzék számára az volt a kívánatos, ha a nádori poszt mintegy apáról fiúra öröklődik – a tisztség kvázi-örökletessé tételével a dinasztia egy új, önálló ágának, afféle *szekundogenitúrának* a körvonalai sejlettek fel, ami erősíthette az ország önállóságát a Habsburg Birodalmon belül.

Batthyány azonban nem osztotta ezt az elképzelést. Titkosrendőri jelentések szerint azt hangoztatta, hogy „nemzeti”, tehát a magyar arisztokrácia sorából kikerülő nádorra volna szükség.⁵ Amíg tehát Kossuth a közelgő országgyűlésen, közfelkiáltással történő nádorválasztást, konkrétan István főherceget javasolta, addig Batthyány azt követelte, hogy majd „nyissák ki” az uralkodó jelöltjeit tartalmazó borítékot, s azok közül válasszanak.⁶ Batthyány arra gondolt, hogy egy valóságos nádorválasztás során további alkotmányos garanciá-

³ Molnár András: *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zalaegerszeg, 1996. 76–77.

⁴ Széchenyi István: *Napló*. (5. a. r. Oltványi Ambrus) Bp. 1971. (a továbbiakban: SZIN) 1165–1166. (1847. augusztus 31.)

⁵ *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen*. (*Kossuth Lajos Összes Művei XI.*) (5. a. r. Barta István) Bp. 1951. (A továbbiakban: KLÖM XI.) 270., 271. (Besúgójelentések 1847. január 24., január 30.)

⁶ Kizárt dolog, hogy Batthyány a saját nádorságára gondolt, hiszen még a jelöltségre sem volt semmi esélye. Az uralkodónak ugyanis két katolikus és két protestáns főrendet kellett jelölnie, és egy Habsburg főherceg jelölése mellett egy „katolikus” hely maradt volna, amelyet valamelyik magyar herceg, alkalmasint Batthyány Lajos távoli rokona, Batthyány Fülöp herceg foglalt volna el.

kat csikarhatnak ki az udvartól.⁷ Mindebből következően amíg az ellenzék zöme folyvást méltatta István magyarságát (legalábbis magyartudását), nemzeti elkötelezettségét és népszerűsítette a főherceget, Batthyány azt volt kénytelen kijelenteni, hogy nem bízik benne. Ha a sajtóból nem is, de bizalmas közlésekből a főherceg minderről értesülhetett. 1847 februárjában, amikor Batthyány Lajost is jelölték az arra utazó Istvánt üdvözlő Vas megyei delegációba, a gróf „röviden és megvetőleg” kijelentette: „én bizony nem megyek” – s ott is hagyta a közgyűlést.⁸

Az 1847 novemberében megnyíló pozsonyi országgyűlésen a felső táblai ellenzék vezetőjének, Batthyány Lajosnak a politikai pozíciója eleve feszültségforrást képezett a felső tábla elnökével, István nádorral szemben. Ráadásul Batthyány az utolsó pillanatig magán az országgyűlésen is azt szorgalmazta, hogy bontsák fel a nádori jelölést tartalmazó borítékot, és közfelkiáltás helyett válasszanak.⁹

Látványos és személyes volt konfliktusuk az országgyűlés felső táblai üléstermének tervezett átrendezésekor. Az országgyűlés elnöki pozíciójában még bizonytalan, a magyar jogszabályokkal, szokásokkal sem annyira ismerős nádor, akit korábban Prágában csak lojális, németül beszélő arisztokraták vettek körül, most öntudatos magyar oligarchákkal, politikai koncepciókat érvényesíteni akaró konzervatív és liberális arisztokratákkal ütközött. Batthyány jó emberismerettel vette észre, hogy az erőteljes fellépés a nádorral szemben sikerre vezet. (A nádor meg alighanem kissé félt tőle...) A konzervatív főrendek teremrendezés ürügyén a teremről a karzatra akarták úzni a hallgatóságot. A nádor hajlott erre a számára kedvező megoldásra, ám Batthyány erélyes fellépésére, aki az ellenzék nevében tiltakozott az új rendezés ellen, meghátrált. Széchenyi ebben István főherceg és Batthyány gróf közötti vetélkedést látott, és szomorúan regisztrálta István meghátrálását.¹⁰ Még nyilvánvalóbbá vált ez a személyes fölény, a belőle fakadó győzelem, amikor néhány nappal később a terembe érkező nádor becsukatta maga után az ajtót, hogy a hallgatóság kint maradjon – Batthyány azonban odament és feltárta az ajtószárnyakat. „István főherceg elsápad... Én a helyében... feloszlatnám az ülést... Én vagy gróf Batthyány Lajos?” – regisztrálja és értékeli az eseményeket megint Széchenyi.¹¹

Újabb konfliktust hozott kettejük között egy társasági esemény: a nádor 1848. február 20-i farsangi báljára nem hívta meg Batthyány Kázmérné (Keglevich Augusztia grófnő), aki protestánsná lett, elvált, s ekkor ment újra férjhez.

⁷ Legalábbis ezt jelenti egy besúgó 1847. április 6-áról. (KLÖM XI. 276.) Az elképzelésnek csekély a realitása (a konzervatív főrendi többség nem akart volna ebben részt venni) és nagy volt a kockázata: lehet, hogy a jelöltek között István helyett más főherceg neve jelent volna meg.

⁸ Molnár András: i. m. 124.

⁹ U. o. 134. Batthyány javaslatának a felső táblán ekkor csak egyetlen támogatója akadt, a nádort a két tábla közakaratóval, a jelölőboríték felnyitásának mellőzésével választották meg 1847. november 12-én.

¹⁰ SZIN 1178. (1847. november 21.)

¹¹ U. o. 1183. (1847. december 4.)

Batthyány Lajos azok közé tartozott, akik ezt az ellenzék sérelmének tartva a bál bojkottját hirdették meg. (Más ellenzékiek a részvétel mellett voltak, s néhányan el is mentek.)

Politikai szembenállásuk tehát fokozatosan élesedett. Ismert volt, hogy Batthyány a leghatározottabban támogatta, hogy a párizsi 1848. februári forradalom hírére Kossuth olyan országgyűlési feliratot javasoljon, amely az egész Habsburg Birodalom s benne Magyarország azonnali és teljes körű polgári átalakulását követeli. Március 3-án hangzott el ez a történelmi jelentőségű felirati beszéd. A nádor, bécsi utasításokat követve, ezt követően a császárvárosba távozott. Következésképpen a főrendi tábla elnök hiányában nem tarthatott ülést, s így nem tűzhatték tanácskozásuk napirendjére az alsó tábla által egyhangúan elfogadott felirati javaslatot. A március 13-i bécsi forradalom hírére azután nagyot fordult a világ. A Bécsből visszatérő nádor a feliratot március 14-én váratlanul elfogadtatta a főrendekkel, s annak az országgyűlési küldöttségnek az élére állt, amely Bécsben az uralkodótól a feliratban foglaltak elvi jóváhagyását kérte, felelős kormányt követelt és annak élére Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezését szorgalmazta. István főherceg ekkor egyenesen nádori állását kötötte e követelések uralkodói jóváhagyásához!

A bécsi „kamarillát” alapjaiban rendítette volna meg e változás, ám magát Bécsset mint a magyar ügyekben továbbra is döntő hatalmi központot nem számolta volna fel. A március 15-én gőzhajóval Bécsbe induló országgyűlési küldöttség vezetői ezért még a hajón, Széchenyi javaslatára, úgy döntöttek, hogy a nádor *alter egová* való kinevezését, vagyis teljhatalommal való felruházását fogják kérni, mert ezzel mintegy kikapcsolhatják a bécsi központot. *Dinasztikusan antidinasztikus* volt ez a megoldás: egy Habsburg, de egy Budán székelő, ráadásul Magyarországon roppant népszerű Habsburg, István nádor került volna eszerint az ország élére. Az új, nyilvánvalóan még a perszonális uniós (az államfő közösségén alapuló) kapcsolatot is lazító merész államjogi megoldást aznap este próbálták előzetesen elfogadtatni a hintóján Bécsbe érkező István nádorral. Széchenyi és Batthyány kereste fel: hiszen Széchenyi agyából pattant ki az ötlet, és Batthyány volt az ellenzék által kijelölt miniszterelnök. István nádor a javasolt megoldáshoz beleegyezését adta (igaz, lényegében saját hatalmának növeléséről volt szó, de „illetlenség” egyeztetnie családja tagjaival).

Az uralkodó, V. Ferdinánd király másnap, március 16-án fogadta a küldöttséget, átvette az országgyűlés kívánságait. Az *Államértekezlet*, a birodalom legfőbb kormány szervének aznap este megkezdődő tanácskozása volt hivatott az érdemi válaszadásra. Sem a nádor teljhatalmát, sem Batthyány miniszterelnöki kinevezését nem akarták elfogadni. Végül másnap, március 17-én, olyan uralkodói kéziratot adtak ki, amely megadta ugyan István nádornak a kért teljhatalmat, Batthyány kinevezését azonban hallgatással mellőzte. A nádor ekkor, a magyar politikusok biztatása nyomán, bement a királyhoz, és a már megadott teljhatalom alapján szóbeli felhatalmazást kért tőle Batthyány kinevezéséhez, amelyet az akarategyen királytól persze meg is kapott, s ezt követően még aznap írásban kinevezte Batthyányt miniszterelnökké.¹²

¹² Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Bp. 1986. 17–38.

Mellőzve most az eseménnyel kapcsolatos fontos történeti kérdéseket – az udvar István nádor iránti neheztelését, az államjogi kérdések boncolgatását, a történetek jelentőségét a békés átalakulás szempontjából –, fordítsuk figyelmünket a két politikus ekkortól megváltozott viszonyára: a miniszterelnök lekötelezettje lett a nádornak, hiszen utóbbinak az adott helyzetben nem kellett volna feltétlenül megtennie, amit tett (vagyis azt, hogy bement az uralkodóhoz, és kieszközölte a kinevezést). A nádor viszont e lépésével elveszítette az udvari körök bizalmát, hiszen főhercegi rangjával visszaélve megkerülte az uralkodót helyettesítő *Államértekezletet*. Mostantól kénytelen-kelletlen a magyar miniszterelnökre kellett hogy támaszkodjék. (Családjából egyedül János főherceg pártfogolta.) Talán egyikük sem gondolta végig, de a nádori és a miniszterelnöki pozíció a legszorosabban összekapcsolódott. Egyikük távozása-lemondása esetén elvileg ugyan másikat maradhatott volna posztján, de valószínűbb volt, hogy egy politikai válság mindkettejüket elsodorja. Egymásra voltak tehát utalva. Legitimitást kölcsönöztek egymásnak. István hozta a „Habsburg”, a dinasztikus legitimitást (amelyhez – tudjuk – Batthyány mindvégig ragaszkodott). A miniszterelnök népszerűségvesztése idején, 1848 nyarának végén is politikai súlyt kölcsönzött számára ez a főhercegi támogatás. István nádornak pedig a magyarországi közvélemény, a majdani népképviselői országgyűlés támogatását biztosította – amelyre támaszkodva Béccsel szemben is tényezővé válhatott. (Népszerűsége csakugyan az egeket ostromolta, noha ezt magyarországi politikai befolyásra soha nem tudta átváltani.)

Egymás iránti személyes ellenérzéseik fennmaradtak. Tartottak egymástól. Batthyány attól félt, hogy a nádor meghátrál a konfliktusok elől, leköszön, elhagyja Magyarországot, otthagyja őket, ha nehezülni látja a helyzetet – hogy legalább mentse főhercegi státusát. A nádor amiatt szorongott, hogy Batthyány radikalizálódik, dinasztiaellenes útra lép, illetve hogy számára vállalhatatlan konfliktusokba bonyolódik, hogy megtartsa az 1848 tavaszán elért alkotmányos vívmányokat.

A legfontosabb különbség persze politikai céljaikban határozható meg: a nádor konszolidálni kívánt (elsősorban persze saját pozícióját), egyeztetni próbált Bécs és Pest-Buda között, vállalva akár államjogi vívmányok feladását is – Batthyány pedig olyan minimumnak tekintette az 1848-as megoldást, amelyet meg kell védeni, a viszonyok kedvező alakulása esetén pedig tovább kell fejleszteni. Konfliktusaik elvileg be voltak programozva. De együtt kellett működniük, s ez 1848 szeptemberéig sikerült is nekik.

A különleges helyzet magyarázza a nádor március 17–április 11., vagyis Batthyány miniszterelnöki kinevezése és az átalakulás törvényeinek szentesítése közötti időben Bécs és Pozsony közötti taktikázását, amelynek részleteit feltárta és különbözőképpen értékelte a történetírás.¹⁵ A törvények szentesíté-

¹⁵ Attól függően alakulnak az értékelések, hogy a nádor Bécsbe írt, „ellenforradalmiként” is értelmezhető üzeneteit és tárgyalásait, vagy az országgyűlés törvényjavaslatai melletti kiállását tekintik valóságos meggyőződésének. Az újabb időkben megjelentek a „kétszínű” 1848. tavaszi nádorról szóló megállapítások is. A kétszínűséghez azonban a háttérben koncepció szükségeltetik. Megítélésünk szerint a nádornak ekkor sem volt politikai elképzelése, nem is volt egy ilyenhez sem szellemi kapacitása, sem társadalmi bázisa.

se, április 11. után új helyzet teremtdött: a politikai feltételek, amelyek között működni lehetett, kezdtek megszilárdulni. A nádor és a miniszterelnök ezen az „áprilisi alapon” kezdte meg az együttműködést.

Színtere elsősorban a minisztertanács-ülés volt, ahol – ha megjelent – törvény szerint a nádor elnökölt. Mint ismeretes, pontos jegyzőkönyvsorozat a tanácskozásokról nem maradt fenn.¹⁴ Nem ismerjük az ülések számát, sok volt az informális ülés, néha egy nap több tanácskozást is tartottak. Történetírásunk nem foglalkozott azzal, hogy hányszor elnökölt a nádor az üléseken. Ehhez a távolléteket is figyelembe kell vennünk.

A nádor ugyanis nemritkán utakra vállalkozott. Mindjárt áprilisban nem ment le rögtön Pozsonyból Budára, hanem később és Bécsből érkezett. Május végén–június elején Széchenyi miniszterrel és Zsedényi tanácsossal Innsbruckban időzött; június végén megint Innsbruckot és Bécsset járta meg, ezúttal Eötvös miniszter társaságában; július végén János főherceg hívására Bécsben tárgyalt Jellasiccsal; augusztus közepén, megint Eötvössel, Bécsben tartózkodott. Összesen mintegy negyven napot volt távol. Batthyány útjai ismertebbek: május elején Bécsben van, június első felében Innsbruckban tárgyal, azután július elején, majd július végén, végül pedig augusztus végén–szeptember elején Bécsben tartózkodik. Harminchat napot volt távol. Kettejük távolléte tehát mintegy két és fél hónapot tesz ki, vagyis az április 11–szeptember 11. közötti öt hónapban, amíg együtt kormányoztak, az időszak felében hol egyikük, hol másikuk volt távol. Együttes útra ugyanis nem vállalkoztak, csak július végén voltak mindketten együtt rövid ideig Bécsben, amikor János főherceggel és Jellasiccsal egy esetleges kiegyenlítésről tárgyaltak.

A nádor Budán, a miniszterelnök Pesten élt, találkozóikat bizonyára szervezni kellett, nem láthatták gyakran egymást. Annyi a minisztertanácsi jegyzőkönyvekből megállapítható, hogy a nádor, amikor itthon tartózkodott, maga vezette az üléseket, részt vett, részt akart venni a kormánypolitika alakításában.¹⁵ A források hiánya folytán nem tudhatjuk, hogy a látszólag zavartalan együttműködés mögött mennyi volt a fenntartás, ahogy azt sem, hogy a Batthyányval való szembenállásoknál támaszkodott-e egyik-másik miniszterre (ami egyébként nem valószínű, hiszen semmi jele nincs annak, hogy bármelyikükkel is rendszeres kapcsolatot tartott volna). Az öt hónapig tartó működést-együttműködést áttekintve annyi valószínűnek látszik, hogy paradox módon éppen a politikai feszültségek *növekedésének* időszakában a miniszterelnök és a nádor közötti ellentétek *nem* fokozódtak. Batthyány – mondjuk így – „48-as” politikája ugyanis világosan megfogalmazott, István számára vállalható politika volt. A nem jelentéktelen számú kisebb-nagyobb konfliktust pedig értelmezhetjük, mint egy államfő és egy miniszterelnök között mindenütt, mindenkor – hát még olyan bonyolult helyzetekben, mint az 1848-as Magyarország – előforduló nézeteltérést. Mind a nádor, mind a miniszterelnök számára „Innsbruck” és „Bécs”, az ellenforradalmi központok tervei, működése (és persze az európai

¹⁴ Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. (S. a. r. F. Kiss Erzsébet) Bp. 1989. 9–14.

¹⁵ Ha Batthyány vagy Kossuth szállásán tartottak ülést, bizonyos, hogy azon a nádor nem vett részt, vagy nem is tekintették „hivatalos” tanácskozásnak.

helyzet alakulása) idéztek elő bizonytalanságot. István főherceg egyre kétségbeesettebb jelzéseket küldött Bécsbe: miről is van szó? Mi lesz az ő sorsa?¹⁶

Lemondásukban is kitapintható kölcsönös meghatározottság. A Batthyány-kormány, mint ismeretes, szeptember 11-én jelentette be leköszönését a képviselőházban. A nádor – nem tudni, kinek a tanácsára – előbb erőltlen próbálkozást tett arra, hogy miniszterek nélkül, vagyis törvényellenesen kormányozzon, majd szeptember 12-én újra Batthyányt bízta meg kormányalakítással. Közben Jellasics csapatai átlépték a Drávát. István nádor szeptember 16-án az országgyűlés kérésére elvállalta az országot védő csapatok főparancsnokságát – amely megoldás ugyancsak felvethetett alkotmányos aggályokat egy „sérthetetlen”, vagyis felelősségre nem vonható politikus esetében. A nádor mintegy cserében nyomatékkal kérte, hogy az országgyűlés az ő távolléte alatt semmi elhatározó lépést ne tegyen. A miniszterelnök és a nádor most már együtt várta, hogy Bécsből érkezik-e valamilyen, Jellasicsot megállító, a helyzetet stabilizálni kívánó intézkedés.

A nádor szeptember 18-án megérkezett a magyar táborba. Fegyverszünet kötésének szándékával megpróbálta felvenni Jellasiccsal a kapcsolatot. Majd – egy őt a fegyveres összeütközéstől eltiltó uralkodói levelet is megkapván – Batthyányval való konzultáció után szeptember 23-án Bécsbe utazott. Még remélte, hogy megoldást, de legalábbis újabb kompromisszumot talál. Hasztalan. Szeptember 25-én lemondatták, eltávolították.

Batthyány szeptember 27-én indult a magyar táborba, elsősorban azért, hogy a Bécs által váratlanul az országban található fegyveres erők főparancsnokául kinevezett Lamberggel találkozzék. Nyomatékkal kérte, hogy az országgyűlés távolléte alatt semmi elhatározó lépést ne tegyen. A találkozó meghiúsult, hiszen Lamberg nem a táborba, hanem Budára ment. Amikor Batthyány értesült Lamberg pest-budai felkoncolásáról, szeptember 29-én átment Jellasics táborába, majd sikertelen tárgyalás után Bécsbe utazott – ahol október 2-án végérvényesen lemondatták.

A pest-budai politika színteréről való távozás meglepő párhuzamai (a magyar sereg felkeresése, az országgyűléstől annak kérése, hogy távolléte alatt elhatározó lépést ne tegyen, a tárgyalási kísérlet Jellasiccsal, a váratlan elhatározáson alapuló Bécsbe utazás) azt mutatják, hogy inkább erősödtek a miniszterelnök és a nádor politikájának közös elemei. A bécsi ellenforradalom sodorta el mindkettőjüket. A biedermeier lelki alkatú, befolyásolható, az országot saját pozícióján keresztül stabilizálni akaró, egyébként inkább taktikázó, mint politizáló konzervatív osztrák főherceget és a dacos, konok, határozott, az 1848-as vívmányok mellett dinasztikus alapon mindvégig kitartó, következetesen politizáló liberális magyar gróft.

¹⁶ A nádor és a miniszterelnök 1848-as működése elsősorban az alábbi forráskiadványokból, illetve feldolgozásokból rekonstruálható: [Joseph Anders:] *Stephan Victor Erzherzog von Österreich*. Wiesbaden, 1868; *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I-II.* (5. a. r. Károlyi Árpád) Bp. 1932; *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt.* (5. a. r. Károlyi Árpád) Bp. 1936; Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Bp. 1986; *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnökségi, hadügyi és nemzetőri iratai I-II.* (5. a. r. Urbán Aladár) Bp. 1999; Gergely András: *i. m.*

Marjanucz László

Klauzál, a miniszter

Klauzál Gábor korának egyik legjelentősebb reformpolitikusa volt. 1824-ben ügyvédi vizsgát tett, s még ugyanebben az évben Csongrád vármegye szolgálatába lépett. Előbb tiszteletbeli alügyészként, majd 1825-től fizetési táblabíróként dolgozott. Fialtal kora ellenére Csongrád vármegye egyik országgyűlési követévé választották, de közbejött betegsége miatt nem fogadta el a mandátumot. Az 1825–27-es országgyűlés megbízásából delegált bizottság átfogó reformprogramot dolgozott ki. A Rendszeres Munkálatok néven ismert tervet megkapták a megyék is. Csongrád vármegye kilenc bizottságot nevezett ki az Operatum tanulmányozására. A politikai ügyekkel foglalkozó bizottság két tagja Klauzál Gábor és Kárász Benjamin volt. Javaslatuk az országgyűlési követek választásának reformjára vonatkozott: a vármegyék vonják be a követválasztásba az adózó nép képviselőit is, a szabad királyi városok pedig szélesítsék ki a választópolgárok körét. A megyegyűlés nem tette magáévá Klauzál és Kárász javaslatát, de a reformeszmék néhány év alatt meghódították a megyét. A megyei szabadelvű ellenzék Klauzált tekintette vezérének, és 1830-ban újra őt léptette föl jelöltként, de ezúttal alulmaradt a konzervatív jelöltekkel szemben. Az elkövetkező ciklusokban (1832–36, 1839–40, 1843–44) már Klauzál Gábor Csongrád vármegye egyik követe.

Közben Csongrád vármegye táblabírájaként részt vett a közgyűlés munkájában is. A helyi nemesség számos esetben tiltakozott a hazánk iparát sújtó vámrendszer miatt. 1836-ban feliratot szerkesztett – Klauzál fogalmazásában – a dohánytermesztést akadályozó kormányintézkedések miatt. A Csongrád megyei bizottsági vélemény a birodalmi gazdaságpolitikáról rámutatott Magyarország hátrányos helyzetére az ipar és a kereskedelem tekintetében. Klauzál ezeknek a kérdéseknek tanulmányozása során szerezte meg azokat a közigazgatási ismereteket, amelyek alkalmassá tették arra, hogy 1848-ban mezőgazdasági, ipar- és kereskedelemügyi miniszter legyen.

A két politikai országgyűlési szereplése révén már 1848 előtt kapcsolatban állt egymással, hisz Klauzál 1832 óta a közélet jelentős figurája. Az 1843–44-es országgyűlésen pedig – Vukovics Sebő szerint – a rendek tábláján a távol levő Deák helyett őt tekintették az ellenzék vezérének. Ennek köszönhetően a főrendi Batthyányval együtt látogatták meg Deákot kecskeméti birtokán.

Klauzál azonban nem volt jelen az utolsó rendi országgyűlésen, mert Csongrád megye konzervatív erői elűzték a követségtől, és ez csökkentette esetleges miniszterségének esélyeit.

Hasonló szerepet töltött be a főrendeknél Batthyány Lajos is az 1839–40-es országgyűlés óta. A személye körül kibontakozó főrendi ellenzéki csoport, ha nem is tett magává mindent a nemesi reformerek terveiből, a belső vámok, az ősiség eltörlésén kívül hirdette a személyi kiváltságok fokozatos felszámolását is. A politikai szabadelvűség már 1848 előtt közös platformra hozta a két politikust. Kapcsolatukat 1848 tavaszán két mozzanat befolyásolta: Klauzál pesti szereplése s a kijelölt miniszterelnök kormányalakítási elképzelése.

Klauzál 1848 márciusában Pesten volt. Nem tudni, véletlenül vagy a készülő petíciós kampány miatt érkezett-e oda. Tény, hogy 1848. március 14-én délután az Ellenzéki Kör ülésén Klauzál elnökölt. Itt zajlott le a híres vita a nemesi liberálisok és az ifjúság radikális szárnya között arról, hogy a Tizenkét pontot Batthyányhoz mint az ellenzék Központi Bizottmányának elnökéhez juttassák-e el, vagy Pestről, több ezer aláírással ellátva, petícióként küldjék föl Pozsonyba. Ismeretes, a kérdést a bécsi forradalom hírére az ifjúság másnap délelőtti merész föllépése az elképzelnél is radikálisabb formában oldotta meg. A 15-i mozgalomba Klauzál és Nyáry (aki az előző nap vitáiban Klauzál mellett állt) délután kapcsolódott be, s átvették a vezetését. A Pestről érkező jelentések 16-ától úgy emlegetik őket, mint akik kezükben tartják, irányítják és fékezik a fővárosi fejleményeket. Klauzál előbb a fővárosi, majd a Pest megyei Rendre Ügyelő Választmánynak lett alelnöke. Kovács Lajos (Széchenyi Pesten lévő bizalmasa) és Lónyay Menyhért március 18-án Pozsonyba utaztak Pestről, hogy a követek konferenciáját rávegyék, költözzön az országgyűlés Pestre, mert a fővárosi eseményeket így lehet kézben tartani. Kovács azt írta, Klauzáltól határozott megbízatása volt, hogy Batthyánynál sürgesse az országgyűlés lemenetelét. Széchenyi Naplója szerint Batthyány osztotta Klauzál aggodalmait, de Kossuth ellenezte a költözést. Ekkor Klauzál legalább a nádor Pestre helyezését javasolta, de a konferencia ezt is elvetette.

Blackwell bécsi angol követ március 21-i jelentése aláhúzza: Buda és Pest: Klauzál uralma alatt áll. A jelentés utal arra, hogy Klauzál az elmúlt diéta egyik legünnepeltebb delegáltja, egyike a liberálisok legmérsékeltbjeinek. Kovács Lajos március 20-án jegyezte föl: Klauzál a reform és nem a forradalom embere. Ennek részben ellentmond a sajtótörvényhez viszonyulása. Amikor 22-én Pozsonyból Pestre érkezett a peticionális küldöttség, a városi közgyűlés előtt beszámolt útjáról. Ennek során ismertették a rendek által már 20-án jóváhagyott sajtótörvényt, melyet az ifjúság a magas biztosítékok megkövetelése miatt ingerülten fogadott. Azt még a Helytartótanács által március 16-án kiadott ideiglenes sajtórendszabálynál is rosszabbnak tartották. A törvény általános meghökkentést és fölháborodást váltott ki, Petőfitől és Vasváritól kezdve Nyáryig és Klauzálig mindenki elítélte.

Klauzál tényleges hatása azonban mérséklő. Farkas János Pest-Budáról Batthyányhoz intézett jelentése kiemeli, hogy Klauzál Gábor beszéde nyugtatólag hatott a 24-i népgyűlésre, fölvállalt hivatalát (a bizottmányi elnökséget) a haza szabadságának szolgálatára kívánja használni. Március 26-án a föllállított Nemzetörség éljenekkel üdvözölte Klauzál és Szemere „miniszter urakat”.

Klauzál súlya és befolyása a fővárosi mozgalomra, szolidaritása az országgyűlésen vezető liberálisokkal jó ajánlólevél volt számára. Bár a Pestről érkező tanácsok Nyáryt preferálták, Batthyány mégis Klauzált vette be a minisztériumba 22-én. Nyáry kritikus volt a diétával és a miniszterelnökkel szemben is. Radikális megnyilvánulásai nem voltak kívánatosak az amúgy is heterogén kormányban. Horváth Mihály szerint Batthyány baráti viszonyt ápolt Klauzállal, miniszterségének ez lehetett az oka. Lehetséges, hogy a minisztérium megalakulásáról intézkedő törvény márc. 21-i módosítása, mármint hogy a kabinetben nyolc miniszter legyen, Klauzálnak kívánt helyet csinálni.

Az Ellenzéki Kör ifjúsága által március 16-án összeállított, „Kiket kíván a nemzet felelős minisztereknek” című listáján Batthyányt külügyérnek jelölték, Klauzál nem szerepelt rajta. Birányi Ákos (a pesti forradalom krónikása) miniszteri kombinációjában Batthyány már tárca nélküli elnök, míg Klauzál földművelésügyi és műipari miniszter.

A Hetilap március 19-i pozsonyi tudósítása úgy tudta, Klauzál nem szerepel a jóváhagyott miniszterek között.

Kossuth az emigrációban emlékezett vissza arra, miként szereztek tudomást Batthyány szándékáról. Meghívást kapott egy értekezletre, ahol Batthyány a minisztérium megalakulásáról beszélt „a többiekkel” (Perényi, Eötvös, Teleki, Szemere, Pázmándy), de „candidátusai” között a kereskedelmi tárcára nem szerepelt senki. Kossuth ekkor „suggerálta Klauzált”, azaz Batthyány figyelmébe ajánlotta. Ez értekezlet napján (március 22-én) kelt Batthyány levele a Pesten tartózkodó Klauzálhoz, amelyben fölkérte: legyen az alakuló kormányban a földművelés-, ipar- és kereskedési osztály tárcájának vezetője. A levél tájékoztatja Klauzált leendő kollégáiról és sürgeti, hogy mielőbb nyilatkozzon.

A hír hallatára Blackwell március 23-án azt jelentette, hogy hárman vannak, akik nem örülnek Széchenyinek, de hozzájuk valószínűleg Klauzál is csatlakozik. A végleges kormánynévsor a Pesti Hírlap március 26-i tudósításában szerepelt. A listán szereplők közül Klauzál kinevezése bizonyára meglepetésként érthette Pestet és Pozsonyt egyaránt. A Márczius Tizenötödike így reagált Klauzál kinevezésére 25-én: „Úgy látszik, az ország rendjei Pest városi tekintélyét és fontosságát illő figyelembe vették. A miniszterek meggyőződtek arról, hogy ha megállni akarnak, bázisul egy fővárosi nép loyálisága a legbiztonságosabb alap. Klauzál Gábor minisztersége előttünk ily alakban tűnik föl.” A lap meglepéssel nyugtázta, hogy Klauzál, aki a pesti népmozgalom élére állt, bekerült a kabinetbe. Népszónok és miniszter: első ilyen az ország történetében.

Március 23-án István nádor fölhatalmazta Batthyányt, hogy a miniszternek jelölt Klauzál Gábort és Szemere Bertalant még a megerősítés előtt mint „ideiglenes rendőri országos bizottmányt” bízva meg a rend fönntartásával. Másnap a miniszterelnök értesítette Klauzál „kereskedelmi miniszter-jelölt urat” az ideiglenes rendőri bizottmány elnökévé történt kinevezéséről. A nádor leveléből kiderül, hogy Batthyány szemelte ki a miniszterjelöltek közül kettejüket, István nádor javaslatára tehát Batthyány ajánlásán alapult. Batthyány meg – föltehetően Pulszkytól nyert újabb információk alapján – döntött úgy, hogy a helyszínen lévő és népszerű Klauzálra ruhazza ezt a tisztséget. Ezzel Nyáryval szemben megerősítette Klauzál helyzetét, mivel Nyáryt – mint a bizottmány tagját – csak miniszteri osztályfőnöknek jelölte, másrészt olyan embert állított a miniszteri bizottmány élére, aki egyben már választott tagja, sőt alelnöke mind a városi, mind a megyei választmánynak.

A miniszteri országos bizottmány első levelét Lederer főhadparancsnokhoz írta, a pesti nemzetőrség számára kiadandó fegyverek tárgyában. A nemzetőrség fegyverrel ellátása s a köznyugalom fönntartása adta a bizottmány működésének lényegét. Klauzál a testületet hivatalnak nevezte, mely a hadi kormányt hivatalosan szólította föl a fegyverek átadására. Többször jelezte a miniszterelnöknek, hogy az országos katonai hatóságok vonakodnak a polgári hatóságok fölszólításában kért fegyvereket átadni. Lederer március 28-án a nádorhoz fordult, hogy utasítsa a bizottmányt: ne igényeljenek több fegyvert. Márpedig

Klauzál kitartott álláspontja mellett: a nemzetőrségnek csak úgy lehet hasznát venni, ha a nádor fegyvert és lőport „adat”, mert ez a béke záloga.

Kevésbé ismert, hogy a bizottmány átiratban szólította föl a katonai főhadparancsnokságot, bocsássák szabadon Eftimie Murgu politikai foglyot. Bár a király megbocsátott a státusfoglyoknak, Murgut egy katonai laktanyában továbbra is fogva tartották, majd átadták a polgári hatóságoknak.

A felelős minisztérium megalakulását engedélyező királyi leiratra reagálva a bizottmány megjegyzi: a miniszteri törvény még nem minden. Nem lehet engedni a sajtótörvényben, „az úrbériben pláne nem”. Ám az embereket foglalkoztató napi kérdés Pesten a népképviselő volt, mert a „nemesség meghagyásának eszméje ellen képzelhetetlen ellenszenv nyilatkozott”. A régi jogon élvezett választói képességről volt szó, amely a nemesség politikai életben maradását szolgálta, mert félték a lázadásától. Klauzálék azonban úgy látták: nem lenne nemesi ellenállás, viszont fontosabb a „...magas kvalifikáció, mint a kasztbeli különbség fönnmaradása. A nemességen addig kellene az operációt elvégezni mielőtt fölbredne.” Születési privilégiumok helyett a jogosultság polgári liberális kellékeit szorgalmazta Klauzál.

Szerinte az új rezsim iránti bizalom alapja, hogy megvalósuljon „a jogi teherviselési egyenlőség”. „Személyeké a bizalom – hangsúlyozta –, s annak megcsorbulásával ne fogjunk kormányhoz, ez reánk nézve a süker föltétele.”

Az egyes minisztériumok megszervezése április 15-én, az első Pesten tartott minisztertanácsi ülésen indult. Megállapították, hogy kívánatos „az al státus titkárok” mielőbbi kinevezése. Klauzál mellé Trefort Ágostont nevezték erre a posztra. Ezen az ülésen döntöttek arról, hogy az úrbéri telkek fölbecsülése, és így a kártalanítás előkészítése, a posta és harmincadügyek Klauzál minisztériumához kerültek. Míg a miniszterek többsége április 11-én tette le esküjét Pozsonyban a király, Klauzál és Szemere április 20-án Budán a nádor előtt, hűséget esküdve a királynak és az alkotmánynak, engedelmességet fogadva a törvényeknek. A miniszteri eskü letételével hivatalosan is megszűnt a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése. Klauzál április 27-én mutatta be a nádornak a maga főtisztviselői kinevezési listáját, s ő jelentette be elsőként a Pesti Hírlap április 28-i számában, hogy minisztériuma Budán, az „előbbi kincstári épületben” hivatalait elfoglalta. Ebből később gondok származtak, mert Kossuth az iparügyi minisztérium kamarai elhelyezését ideiglenesnek gondolta. Valóban megtörténtek a pesti átköltözés előkészületei, de Kossuth Klauzál irodájának – a volt kamarai elnök dolgozószobájának – berendezéseire is igényt tartott. Emiatt a két miniszter között feszültség támadt. Kossuth „indignatioval és superioritással” vádolta Klauzált, amelyet a vádolt visszautasított.

A miniszteri ténykedés szoros együttműködést kívánt a tárcák között, de sűrűdások óhatatlanul előfordultak. A több minisztérium állásfoglalását igénylő döntésekhez a kezdeményező körlevelet küldött szét. Klauzál például augusztus 13-án írt kollégáinak egy francia kereskedő Palánkánál (Dunán) föltartóztatott négy hajója ügyében. Arról kérdezte minisztertársait: továbbengedje-e, mert akkor azok kétségtelenül a szerb fölkelők kezébe kerülnek. Batthyány és Kossuth a hajók szabadon engedése ellen volt, amelyet elfogadott a többség, így Klauzál is.

Voltak kérdések, amelyekben viszont Klauzál és Batthyány ellentétesen szavazott. Április 22-én Kossuth előterjesztette pénzügyi elképzeléseit, amelyek-

hez az Eötvös kezelte közalapítványok tőkéjét is föl akarta használni. A vitában Batthyány Kossuth mellett, Klauzál ellene foglalt állást.

Május 19-én a kormány nyilatkozatban tájékoztatta az országot a király Innsbruckba távozásáról. Az ismert formula (a magyar nép ragaszkodása törvényes fejedelmeihez) hangoztatása mellett, az országgyűlés összehívásának fontosságát emelte ki, mert az „európai események eddig bennünket segítő mozgalma mára sokféle irányban zavargó rohammá változott”. A veszélyt elkerülendő, a nemzet osztatlan közreműködésére volt szükség, amelynek politikai kerete az országgyűlés, szabadságának garanciája pedig az önkéntesek minél nagyobb száma és a tehetősek anyagi áldozatvállalása. A nyilatkozatot hatan írták alá, köztük Klauzál. Kossuth – távolléte miatt – nem.

Nagyban egyezett a két politikus közjogi gondolkodása is. Batthyány Csányihoz intézett levelében visszautasította azt a fölfogást, hogy az „összes minisztérium compact testület”, s amit az egyik miniszteriummal közöl, az a másikra is tartozik. Ez szerinte a parlamentáris kormányrendszer alapeszméjével nem fér össze, mert annak fő elve, hogy minden miniszter kizárólag saját tárcájáért felelős. Csak így szüntethető meg a kollegiális, a senkit felelősségre nem kényszerítő rendszer. Elképzelése, mely az egyéni felelősséget hangsúlyozta, megtúrta az eltérő véleményeket, s a követendő közös politikát a többségi véleményre alapozta. Klauzál osztotta ezt a nézetet, bár Mészáros Lázár följegyzései a kabinetülésekről azt tükrözik, hogy Eötvös Széchenyivel, Klauzál Deákkal, „lelkületük pedig inkább Széchenyivel, mint Batthyányval tartott”.

A közjogi nézetazonosság kifejezésre jutott bizonyos külpolitikai ügyekben is. Batthyány egyik legfontosabb problémája volt, miként lehetne százezer pusztát vásárolni Angliától, illetve elérni az angol főkonzul Magyarországra küldését. Igényének alapja, hogy Magyarország, most már mint független nép, szuverén módon építheti külkapcsolatait. Joggal igényelheti, hogy az ún. független fejedelemségekkel (Szerbia, Havasalföld) egyenlő elbírálásban részesüljön. Az ügyben Klauzál április 24-én Esterházyhoz fordult, hogy járjon el az osztrák kormánynál, majd Blackwell bécsi angol követtel is hosszasan tárgyalt az ügyről. Ebből kiderül, hogy Klauzál egyetértett Batthyány értékelésével, miszerint Magyarország minden tekintetben független királyság, ahol „most olyan a közhangulat, a melyben a kereskedelmi érdekeket alá kell rendelni a politikaiaknak”. Ennek ismeretében érthető meg az is, hogy Kossuth lépése, amivel visszautasította az osztrák pénzügyminiszter kölcsönajánlatát, miért nem váltott ki tiltakozást.

Július 13-án minisztertanácsot tartottak a válaszfelirat ügyében. Batthyány az olasz segély ügyének bekerülését javasolta, míg Kossuth ellenezte. A vitában Eötvös, Deák és Klauzál Batthyány mellé állt, jelezve: a Pragmatica Sancti-óból folyó kötelezettséget megfontoltsággal kell kezelni.

Az első népképviselési választásokkor vitát kavart a parlamentáris kormányzat kifejlődése és a miniszterek parlamenti tagsága közötti összeférhetetlenség. Sokan a klasszikus angol példára mutattak, ahol a miniszterek parlamenti tagok is voltak. Magyarországon az abszolutizmus korábban épp így tudta a diétát manipulálni, ezért rosszak voltak a tapasztalatok, és néhányan – köztük Deák – inkább parlamenten kívüli kormányzást kívántak. A miniszterek többsége azonban követ akart lenni, bár a jelölésükkel maguk közvetlen nem foglalkoztak. Batthyányt Borsod, Klauzált Csongrád megye kereste meg: vállalnák-e

a követséget. Vállalták, s mindkettőjüket két helyen is megválasztották. Klauzál a csongrádit fogadta el. Egyelőre maradt tehát a parlamenti kormányzás.

A miniszter Klauzál több törvényjavaslatot nyújtott be, de általában hallgatott az üléseken. Mégis július 22-én, amikor szólásra emelkedett, Nyáry azzal a felkiáltással fogadta a szónoki emelvényre lépő Klauzál: „Mindig a miniszterek beszéljenek!” A megtámadott miniszter önérzetesen jelentette ki, hogy ő még nem untatta a Tisztelt Házat, s nem szokott egy napon 15-ször hozzászólni. Ez a példa is mutatja, hogy a személyeskedés parlamentáris múltunk kezdetén is dívott, másrészt Klauzál és Nyáry között nem volt jó a viszony. Föltehetőleg már március óta.

Klauzál augusztus végén, szeptember elején volt igazán aktív. Ennek oka, hogy Batthyány helyetteseként és politikájának országgyűlési képviselőjeként szerepe fölértékelődött. Másrészt ekkor nyújtotta be a vámok szabályozásáról szóló törvényjavaslatát, és augusztus 29-én részletesen ismertette az osztrák-magyar kereskedelmi és vámviszonyokat, a postaszolgálat magyar lábra állításának gondjait. Mészáros a kabinet tagjainak munkáját összegezve mégis azt mondta Klauzálról, hogy összességében nem sikerült „bizalmat gerjesztenie”. Fölszólt az Eötvös népiskolai törvényjavaslatáról szóló vitában, s az ellenzék ellenében a felekezeti iskolák állami támogatása mellett szállt síkra, ami toleráns gondolkodásra vall.

Az augusztus 12-i minisztertanácson Kossuth rendkívüli intézkedéseket javasolt Jellasics ellen: Batthyányt tegyék meg diktátornak. Széchenyi szerint ezt a miniszterelnök elhárította, s helyette István főherceget ajánlotta. Ezt meg Kossuth vetette el, mire Széchenyi kijelentette: „ha dinasztialis kérdés forog fenn, akkor kilép”. A napló szerint hasonló nyilatkozatot tett Klauzál is. Vagyis tiszteletben tartotta az alkotmányos tényezők törvényes állását, s nem akart szakítani a parlamenti módszerekkel.

Szakmai együttműködésüket a honvédelemmel összefüggő fegyvergyártás kérdései uralták. A miniszterelnök május 21-i levelében arról tájékoztatta Klauzál, hogy a fegyvergyártás kérdéseivel Marziani ezredes foglalkozik katonai részről. Az ipari miniszter válaszában elemzi a hivatala és a pesti gépgyár közötti fegyverszolgáltatási szerződést, emlékeztetve felettesét a külföldi (angol, belga, német) fegyvergyárak árjegyzékeinek beszerzési és az itthon gyártandó fegyverek minimum és maximum árának megállapítási kötelezettségére. Az időben kialakított miniszterelnöki döntés ugyanis lehetőséget adott a „definitivus” ár maximum alatti kialakítására. Batthyány – bár egyetértett miniszterével, hogy ez az ő dolga – elhárította magától az emlékeztetést, mondván, hogy a nemzetország fölfegyverzését teljes egészében a Bécsből érkező Marziani ezredre bízta, minden továbbit vele kell megbeszélni.

Mivel Klauzál nem tudott érintkezésbe lépni a kijelölt katonai összekötővel, Batthyányt további intézkedések megtételére kérte meg. A fegyverárak meghatározására szerződésileg kikötött idő kettőről egy hónapra szállt. A Pesten fölállítandó fegyvergyár munkásait nem lehet előre „kimivelni és foglalatoskodni”, mert a régi fegyverek kiigazítására – azaz a hibák javítására – nem szolgáltatott be egyet sem, így nem tudnak min tanulni, panaszkodott Klauzál. Nem érkeztek meg a külföldi mintafegyverek, melynek alkatrészeit készítés végett szétküldhették volna. Mindezek orvoslására a miniszterelnök

közbelépését sürgette. Batthyány válaszában megírta, hogy „a nemzeti őrek-nél” használatban levő és javítást igénylő fegyverek érdekében a megkívánt utasítást közölte a hadügyminisztériummal, fölszólította Marzianit a minta-fegyverek haladéktalan átküldésére, a fegyverek árát pedig 15 pft-ban állapította meg. Ennek alapján már Klauzál is mint a fegyvergyártás hatósági felügyelője intézkedhetett, mert a gyár a szerződésbe lépett tulajdonosokkal megkezdhette a munkát. Később a fegyvergyár szerződésen felüli előleg-összeget kért a kormánytól, amit Klauzál igen, de Batthyány az országos pénztárt terhelő nagy kiadások miatt nem támogatót. Az ügyszö kapcsolódó dokumentumokra vezetett kézjegyek tanulságosak: Klauzál az előlegkérelmet támogató levelére később ráírta: „Most nem lehet a kötött szerződésen túl menni.” A miniszteri válasz külzetén pedig külön följegyzés olvasható: a „kért előlegzés más úton megadatott”.

Klauzál minisztériumát érintették a nemzetőri ügyek. Olyan rendelkezést sürgetett Batthyánytól, amely a tisztviselőket a munkaidő alatt fölmenti a nemzetőri szolgálattól. Azt tapasztalta ugyanis, hogy a nemzetőri szolgálat a személyzet tisztí óráival gyakran ütközött, s emiatt sok tárgyezelés fennakadt. Hasonló probléma mutatkozott a só- és harmincadhivatalnokok esetében is a „státus jövedelem tetemes kárára”. Bár a június 14-én kelt levélre Baldacci válaszolt, a miniszterelnök a kérdést július 6-án utasításban szabályozta Klauzál javaslatait is figyelembe véve.

Batthyány bizalma Klauzál iránt pregnánsan nyilvánult meg második bécsi útja alkalmából. Erre azért volt szükség, hogy a miniszterelnök Bécs tudomására hozza: Magyarország csak akkor tudja uralkodóját kültámadások ellen segíteni, ha itthon a szerbekkel és a horvátokkal minden rendben van. Július 6-án utazott el, s a kormányelnöki teendőket Klauzálra, a nemzetőri és honvédségi ügyeket pedig Mészáros Lázárra hagyta.

Augusztus végén Batthyányt távollétében a miniszterelnöki hatáskörben ismét Klauzál Gábor helyettesítette. Ez a szűkebb reszortjától eltérő feladatok megoldását kívánta tőle, és a kihívásnak megfelelt. Intézkedései közül több a fegyverbeszerzési eljárásra irányult. Pulszky államtitkárhoz írt levelében helyeselte a Zimonyba szánt, de Bécsben „letartóztatott” 2001 darab fegyver megvásárlására tett lépéseket. Erről a véleményéről külön fogalmazványban tájékoztatta a bécsi belügyminisztériumot is. Herceg Esterházy Pált külügyminiszternek címezve arról értesítette a miniszterelnök nevében, hogy a kormány nem tudja teljesíteni a bécsi hadügyminisztérium „értesítvényét”, miszerint a magyar kormány küldjön pénzt a Varasd-Károlyvársi hadi kormány alatt álló katonaság tartására. Jellasics báró a Horvátországban levő só- és harmincadhivatalok Magyarország kincstárát illető jövedelmeit törvénytelenül lefoglalta, a kormánynak engedelmesskedő Verőcze vármegye megszállására pedig hatezer végvidéki katonát vetett be. Klauzál tehát nem látott lehetőséget a varasdi „hadi főkormány” pénzügyi támogatására addig, míg az vissza nem tér a törvények iránti engedelmességre. A minisztertanács határozatát német fordításban megküldte Latournak is.

Esterházy Pállal pedig azt tudatta augusztus 30-án, hogy a kormány beleegyezik a szegedi olasz foglyok maradásába szeptember végéig. Ez az irat azért fontos, mert bepillantást enged a szegedi nemzetőrség korabeli viszonyaiba

és az Ausztriával fönnálló kapcsolat értelmezésébe. Az olasz foglyok őrzése a nemzetőri szolgálat energiájának nagy részét elvonta, s Szeged lakosságára nagy teherként nehezedett a napi hét-nyolcszáz ór kiállítás. Közülük sokan a foglyokat őrizték, holott eredeti feladatuk másra szolt. Másrészt a kormány engedett az osztrák igazságügy-minisztérium kívánságainak, bizonyságául annak, hogy ami lehetséges, azt megteszi, s az olasz foglyokat szeptember végéig őrizni fogják.

Ezt az elvet demonstrálta Klauzál több korábbi döntése is. Amikor például az osztrák kormány még májusban megtiltotta a lókvitelt az örökös tartományokból a föllázadt olasz tartományokba, sőt általában külföldre „a német szövetségi státusok kivételével”, Klauzál tudomásul vette. Egyben ennek megfelelő intézkedést hozott: a lókvitelt és a lóátvitelt Magyarországon, s a hozzá kapcsolt részeken, ott, ahol a magyar határszélek a tengerrel vagy az ausztriai birodalmon kívüli „kültátussal” érintkeztek, ideiglenesen fölfüggesztette.

Helyettes miniszterelnökként vezényelte le a költségvetés elfogadását. Az augusztus 28-i költségvetési vitában válaszolt egy interpellációra. Kossuth azt úgy egészítette ki, hogy kiderüljön: ő sokkal tájékozottabb a hadügyi helyzetről és Batthyány küldetéséről, mint hivatalos helyettese. A jelenet Klauzál háttérbe szorítását célozta, Kossuth, aki megmaradt a kabinet szószólójának a képviselőházban, ezzel kifejezésre juttatta, hogy kellő áttekintése van a dolgok fölött. Klauzál hitelét azonban nem tudta megingatni. Az 1848. második félévi és az 1849-re szóló évi költségvetés számait a főrendek augusztus 29-i ülésükön hagyták jóvá. Miután azokat a két ház elnöke aláírta, Klauzál a határozatot szentesítésre fölterjesztés végett megküldte Batthyálynak.

A szeptember 3-án helyettes miniszterelnökként Batthyálynak küldött levele személyes hangvételű. Nemcsak azért, mert saját kézírása, hanem azért is, mert „Tisztelt Barátomnak” szólította a miniszterelnököt, és végig tegező formát használt. Maga a dokumentum az eszéki vár tisztikarának semlegességi nyilatkozatát tartalmazza, azzal a megjegyzéssel, hogy Batthyány őfelségétől ne neutralitást kérjen a vár számára, hanem a minisztériumi rendelkezés alá tartozását. Bár hivatalos ügyről volt szó, a levél mégis inkább baráti hangnemben íródott.

Horvát ügyekben is többször hallatta szavát. 1848 nyarán tudomására jutott, hogy magánkereskedőknél „puskapor rendelmények történtek Horvátországba való bevitel végett”, noha már korábban megtiltotta, hogy a föllázadt tartományokba puskaport vagy ónt szállítsanak. Ezért július 24-én rendeletet adott ki, amelyben a kereskedőket megintette: puskaport kicsiben csak általuk ismert „biztos” embereknek, nagyban pedig csak hatósági engedély mellett olyanoknak adhatnak el, kikhez a gyanú sem fér. Így elkerülhető, hogy a vett puska por lázadók kezébe jusson. Katonai szempontból Horvátországot tehát „lázadó tartománynak” tekintette.

A kormány javaslatot dolgozott ki augusztus 27-én Horvátországról, de azt a baloldal, sőt a centrum is elvetette. Az ország földarabolásától tartva nem fogadták el Horvátország lehetséges különállását, még addig a határig sem, amelyet a „jog, az igazság és az ország egysége” megengedett volna. Ugyanakkor a mérsékeltek készek voltak a horvátok alkotmányos önállóságának elfogadására. A kérdésről szeptember 2-án tartottak zárt miniszteri ülést. Széchenyi

Naplójában olvasható: „a tapasztalható erős ellenállással szemben Klauzál vette védelmébe a javaslatot”, vagyis Batthyány történetjogi érvelését osztotta.

A nyár végi politikai élet már a Bécs által kiprovokált bizalmi válság légkörében zajlott, amely a kormány lemondásához vezetett. A szeptember 3-i kormányülésen Klauzál kijelentette, ha a politikai helyzet megváltozik, a kormány kénytelen letenni hatalmát. Annak kapcsán utalt rá, hogy Beöthy Ödönre a kormány vagy a Ház testálja-e a délvidéki rendezéshez szükséges teljhatalmat. Bár hangsúlyozta, amíg a kormány létezik, a törvényes utat ne hagyják el, de Beöthy helyzetét egy esetleges kormánylemondás utánra is meg kellett erősíteni. Ehhez elegendőnek látta a minisztérium intézkedésének országgyűlési helybenhagyását. Tiltakozott az ellen, hogy a helybenhagyás helyett más, erősebb formulát használjanak. Tiltakozása ily módon a kormány kikényszerített lemondásának a lehetőségét is kilátásba helyezte. A helyzetet Kossuth kompromisszumos javaslata oldotta meg: a minisztérium által kiküldött Beöthyt a ház is teljes hatalommal ruházta föl.

A szeptember eleji napokban a kormány és Batthyány nézeteit helyettese, Klauzál képviselte a legkövetkezetesebben, aki azonban egy kevésbé jelentős tárca élén Kossuthal és Szemerével szemben nehezen tudott kellő eréllyel működni. Wesselényi Miklós írta Wesselényi Ferencnek szeptember 5-én: „a miniszterek nem azt teszik, amit szeretnének, így van Klauzál és Eötvös is, akik közül az első márciusban oly sokat tett, s most is sokat tehetne, ha helyzete által ereje teljesen zsibbasztva nem lenne”.

Klauzál szeptember 10-én mondott le hivataláról, Kossuthal egyetemben, 12-én a Ház Kossuthot és Szemerét bízta meg az ügyek vitelével, így a minisztérium kettejükből állt. Az ország megmentése végett egy indítványra majdnem megszavazták az országgyűlés permanenciáját, mindaddig, amíg „a hontul a veszély elhárítva nincs”. A javaslat nagy vitát váltott ki, s mind Batthyány, mind Klauzál hevesen kikelt ellene. Valójában a képviselők fölöslegesen vetették be a permanencia fegyverét a föloszlatással szemben, mert a költségvetési vita fölfüggesztése miatt az országgyűlést törvényesen föloszlatni nem lehetett.

Szeptember 16-án érkezett meg a király kézírata a nádorhoz, amelyben elfogadta a kabinet lemondását, de Batthyány ideiglenes megbízásának föltételeit nem. Mivel az elnök a Házban is bizalmatlanságot érzett, s a veszélyt is nagynak látta, mind kormányalakítási lehetőségét, mind az ország helyzetét is kilátástalannak tartotta, a következő kijelentést tette: „felszólítom a tisztelt házat, vegye komoly fontolóra, ha vajon nem érkezett-e még el azon végperc, melyben a nemzet már azon legutolsó, s legelszántabb önvédelemre szorul, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles respectálni”. E nyilatkozat hatására is a Ház egyhangúlag kiállt mellette, s elfogadtatta vele, hogy a kormányzásra kijelölt miniszterelnökként jogszerűen intézkedhet az ország védelmében. Az új miniszteri névjegyzékből kimaradt Klauzál, pedig Mészáros korábban azt javasolta neki, hogy Deákot és Klauzált is készítse maradásra.

Klauzál miniszterként Batthyány bizalmasa és politikai küzdőtársa volt. A kormány nézeteit korrektül képviselte, a törvényességhez mindvégig ragaszkodott. Lemondása után visszavonult a politikától, hogy az újabb alkotmányos időszakokban (1861, 1865) Szeged képviselőjeként vegyen részt a kiegyezést előkészítő országgyűlések munkájában.

Egyed Ákos

Erély és engesztelés

A miniszterelnök Erdély-politikája

A magyar történelmi emlékezet ugyancsak hajlamos arra, hogy különösen nagy, az illető korszak történeteit meghatározó személyiségek nevével jelölje múltunk különböző időszakait. S mert az emlékezet minden bizonnyal szükségszerűen erősen szelektív, jelentős történelemformáló egyéniségek szorulnak a háttérbe vagy mennek feledésbe. A reformkori emlékezetben Széchenyi István neve tündököl, 1848–1849-et inkább Kossuth fémjelzi, az abszolutizmus és a kiegyezés korát viszont szívesen kötik Deák Ferenchez. De sokszor segítenek az évfordulók, amikor a közemlékezés, régiesen: a nemzeti kegyelet megpróbálja kiegészíteni a történelem hiányos évlapjait olyan személyiségekkel, akik valamilyen okból arról lemaradtak, illetve méltánytalanul perifériára szorultak. A fent érintett jelenség fokozottan megfigyelhető a kisebbségi helyzetbe kényszerült magyarság körében, így az erdélyiek közt is. Több évtizedes tapasztalat alapján mondhatom, hogy ez történt gróf Batthyány Lajossal, az első magyar miniszterelnökkel is, akiről a történelemtanítás közismert hiányosságai miatt még a múltunk iránt érdeklődők is keveset tudnak, Erdély-politikájáról pedig aligha hallottak valamit. A mostani évforduló jó alkalmat kínál tehát, hogy a hiányt legalábbis részlegesen pótoljuk.

A 200 évvel ezelőtt, 1807. február 14-én Pozsonyban született Batthyány Lajos már az 1840–47-es évek között

jelentős tagja volt a nemzeti ellenzéki mozgalomnak, de szerepe a 48-as forradalom kitörése után vált meghatározóvá, miután a király március 17-én az első felelős magyar kormány miniszterelnökévé nevezte ki. Ettől kezdve Erdély nagy történelmi kérdéseivel is foglalkoznia kellett, és ezt nem is mulasztotta el.

Tudott-e érdemben foglalkozni Erdéllyel, voltak-e elegendő ismeretei helyzetéről?

A források alapján úgy látjuk, hogy ő nem tartozott az Erdélyt látogató, vele szorosabb kapcsolatot kiépítő magyarországi kortársak közé. De ismerte Erdély legkiemelkedőbb politikusát, báró Wesselényi Miklóst, akinek nyomon követte a „hütlenségi perét”, s így betekinthezt nyerhetett a sajátos erdélyi kérdésekbe. Ez az ismeretség később, miniszterelnöksége idején bizonyosan segítette működését, s valószínű Wesselényi Miklós javaslatait, nézeteit mindenekelőtt vette tekintetbe. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Batthyány kormányában olyan kiváló erdélyi politikusok dolgoztak államtitkárokként, mint Kemény Dénes, Kovács Lajos és Szász Károly, a belügyi, a közlekedésügyi, illetve a közoktatásügyi minisztériumban. Ugyanakkor Batthyány miniszterelnököt személyesen, vagy miniszterei közbeiktatásával beadványok, levelek által számos erdélyi politikus vagy magánszemély igyekezett szükséges vagy csak annak vélt információkkal ellátni, gondolunk

itt Teleki József fő kormányzóra, Teleki László, idős Bethlen János, Teleki Domokos és más politikusokra. A legfontosabb kérdésekben azonban Wesselényi szava nyomott legtöbbször a latban 1848 tavaszától egészen július végéig. Ennek megvoltak az elvi alapjai: mindketten a magyar liberális reformellenzékhez tartoztak s meggyőződéssel vallották, hogy a régi rendszeren eljárt az idő, megváltoztatása elkerülhetetlen. Abban is közös nézetben voltak, hogy az abszolutizmus helyett a parlamentáris rendszernek kell következnie, s Magyarországnak önállóságot kell kapnia a Monarchiában. A belső viszonyok azonban nem kis mértékben különböztek Magyarországon, illetve Erdélyben, ezért bizonyára jól jött a miniszterelnököknek Wesselényi komoly tanácsadása.

Erre a következtetésre jutott a sorok írója Batthyány Lajos és Wesselényi Miklós levelezéséből, illetve a Wesselényi javaslatait követő miniszterelnöki döntések alapján. Batthyány Lajos 1848. március 17-étől 1848. október 2-áig volt Magyarország felelős kormányának elnöke. Következésképpen ebben az időszakban kellett végrehajtania azokat az átalakításokat, amelyeket már a reformkorban megfogalmazott az ellenzéki politika, de megvalósításukra Bécs és a magyar konzervatívok ellenállása miatt nem kerülhetett sor. A forradalom idejére maradt teendőket azonban az új helyzetben gyakran újragondolt formában és a lehető leggyorsabban kellett a gyakorlatba átültetni. Miniszterelnökként elsősorban Batthyányra nehezedett a felelősség súlya azért, hogy az unió végrehajtása során a nemzetiségi ellentétek ne éleződjenek jövátelhetetlen konfliktusokká – és Batthyány ennek tudatában próbálta irányítani a magyar kormány működését.

Konkrétabban szólva: a Batthyány-kormánynak már megalakulása után szembe kellett néznie az erdélyi unió körül csoportosodó problémákkal, amelyeknek több elágazása és csomósodási pontja volt. Az egyik a Partium helyzete és visszacsatolása Magyarországhoz, az erdélyi országgyűlés segítése abban, hogy az uralkodó hívja össze a rendeket, és hagyja jóvá a határozatokat, miközben a belső rend és az ország védelme nap mint nap új feladatokat rótt a kormányra.

Észak-Partium (Kraszna, Közép-Szolnok vármegyék, Kóvár-vidék és Zaránd egy része) visszacsatolásának kérdését Wesselényi Miklós vetette fel és szorgalmazta nagy kitartással. Ez a kérdés a magyar politika előtt nem volt ismeretlen, hiszen már az 1830-as években foglalkozott vele a sajtó, a közélet. Wesselényi ugyan egy ügynek tartotta Erdély unióját és a Partium reincorporációját, de taktikai okokból mégis jobbnak látta külön kezelni, mivel a visszacsatolást könnyebben megvalósíthatónak vélte, mert az erdélyi országgyűlés megkérdezése nélkül elintézhető volt. Ezt az álláspontot terjesztette elő az 1833. évi pozsonyi diétán, de azt sem a felsőházi konzervatívok, sem Bécs nem fogadta el. Később azonban, 1836-ban ugyanaz az országgyűlés mégis megalkotta a Partium visszacsatolására a XXI. törvénycikket, de az sem kerülhetett megvalósításra.

1848 tavaszán azonban Wesselényi elérkezettnek látta az időt terve teljesítésére, s valóban Pozsonyban sikerült megszavaztatnia az uniót, külön azt, hogy a Partium követői megjelenhessenek a magyar országgyűlésben, ugyanakkor – Szemere belügyminiszter közbenjárására – megbízatást ka-

pott mint kormánybiztos a reincorporatio végrehajtására.

Mi volt a szerepe Batthyány miniszterelnöknek Wesselényi megbízatásában?

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen jelentős kérdés rendezése csak a felelős miniszterelnök előzetes beleegyezésével történhetett. Erre vall az is, hogy április 20-án Wesselényi jelentést küldött Batthyányhoz, kifejtve véleményét az ország helyzetéről, 23-án pedig Szemere Bertalan külügyminiszter előterjesztést tett István nádornak a visszacsatolásról s egy végrehajtó bizottság kinevezéséről, amelynek elnökévé Wesselényi Miklóst javasolta. A nádor az előterjesztést jóváhagyta, és így Wesselényi a kinevezés birtokában tért vissza Zsibóra. Batthyány végig támogatta Wesselényit a visszacsatolás végrehajtásában.

Batthyány széles látókörű politikus, kereste a békés megoldásokat, erről minden körülmény között bizonyosságot tett, de bizonyos helyzetekben kénytelen volt a belbéke és a biztonság érdekében a fegyveres erőt is igénybe venni, azonban akkor is inkább a megelőzés, semmint az erőszak alkalmazása érdekében. 1848. április 27-én viszont azért kellett Wesselényi számára fegyveres erőt kérnie, hogy a reincorporatio, amelyet országgyűlési törvény írt elő, s István nádor rendelt el, lehetőség szerint súlyosabb konfliktusok nélkül menjen végbe. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a miniszterelnöknek, aki akkor a hadügyminisztérium vezetője is volt (április 7–május 22. között) tudomása volt a Partiumban kirobbant parasztmozgalmakról. Szemere belügyminiszter május 2-án a kormány nevében leiratot küldött Wesselényinek, arra kérve őt, hogy „Belátás, tapintat és erély együtt” legyen, hogy a

nép érezze a gondoskodást, ami meghozza a várt sikert, bár tudja, hogy „az elmék jelen lázas állapotában a közrendet és csendet nehéz fenntartani”.

Wesselényi ennek a felhívásnak azal próbált eleget tenni, hogy bejelentette: a visszacsatolással a szilágysági jobbágyságok felszabadulnak a jobbági helyzetükből, éppúgy, ahogy ez Magyarországon már megtörtént, de ennek kevés eredménye volt. Batthyány és Wesselényi politikája az úrbériség felszámolásában a reformkorban lényegében azonos volt, de megvalósítása 1848-ban mégis eltért: a miniszterelnök már márciusban sietett kihirdetni Magyarországon a jobbágyságok felszabadítását, Wesselényi viszont ezt össze szerette volna kötni az unió megvalósításával. Emiatt 1848 márciusában csak a jobbágyterhek könnyítését tartotta helyesnek Erdélyben és a Partiumban. Kormánybiztosként úgy módosította elképzelését, hogy a visszacsatolással együtt a Szilágyságban eltörlik az úrbéri rendszert, fenntartotta azonban azt az álláspontot, hogy Erdélyben az uniós országgyűlés mondja ki az úrbériség felszámolását. De az erdélyi országgyűlés csak késve, május 29-én ülhetett össze, emiatt a jobbágyfelszabadítás kimondása is késett, ami pedig hatalmas belső feszültség és konfliktusok forrása lett.

Addig azonban Wesselényi igyekszik kormánybiztosi teendőit elvégezni, amiről május 11-én beszámolt Batthyánynak. Érdekes, hogy a levél nem is annyira a Partiumról, mint a történeti Erdélyről szól, mert amint írja, „Erdélynek Magyarhon s Corona számára meg vagy meg nem tartása forog kérdésben.” Kifogásolja Teleki kormányzó erélytelen működését, Puchner katonai főparancsnokot azért marasztalja el, mert a béke és engedelmesség fenntartására, egy paraszt-

háború megelőzésére, „minek ott szé-
lén állanak”, székely katonacsapatot
nem enged igénybe venni. Mindeze-
kért teljhatalmú királyi biztos küldését
kéri Erdélybe: „királyi biztosnak – írja
Wesselényi Batthyáynak – legjobb
lenne Perényi Zsigmond, Vay Miklós
vagy Vay Ábrahám is betölthetnék he-
lyöket.” Wesselényi erről már írt Sze-
mere belügyminiszternek. Az erélyes
fellépést azért is szükségesnek tartja,
mert a Partiumba kért katonai segít-
ség sem érkezett meg.

Tanulmányunk tárgya szempont-
jából különösen fontos hangsúlyoz-
nunk: Wesselényi azt javasolta a ma-
gyar miniszterelnöknek, hogy küldje-
nek teljhatalmú megbízottat Erdélybe,
lehetőleg az előbb említettek közül.
És mint ismeretes, a magyar kormány
éppen Perényit, majd utána Vay Mik-
lóst nevezte ki erdélyi kormánybiz-
tosnak. Világos tehát, hogy Batthyány
miniszterelnök erdélyi politikáját je-
lentős mértékben befolyásolta Wes-
selényi Miklós. Ezen mit sem változtat
az, hogy 1848 nyarán Széchenyit is
javasolta erdélyi királyi biztosnak, akit
a minisztertanács szívesen ki is neve-
zett volna, de ő nem vállalta, s akkor
kapott megbízatást Vay Miklós. Ennek
az együttműködésnek alapja a ré-
gi, már bizonyított kölcsönös bizalom
lehetett, s mivel a Partium reincor-
porációja is sikeres volt, az együttmű-
ködés folytatódott. A reincorporatio
befejezéséről Wesselényi 1848. május
26-án a következő jelentést küldte
Batthyáynak:

Miniszterelnök Úr!

*Jelentem miszerént a vissza csa-
tott részbeli megyékben a törvényes
rend és engedelmség helyre van
állítva. Az új polgárok most már nyu-
godtan viselik magokat; s az oláhok
közt sincsenek az erdélyiekhez ha-
sonló mozgalmak, sőt a csaknem*

*mind oláhokból álló Kővárban is a
magyarok iránt minden jóra kész
szellem mutatkozik.*

*Ezen jelentésem nem oly siető
ugyan, hogy sürgőnyt igényelne, de
mégis azáltal küldeni helyesnek lá-
tám, mert Deák, Klauzál, Szemere
és Eötvös Minister uraknak igen fon-
tos és nagyon sürgető tárgyról kelle
a végre irnom, hogy ők azt Önnek,
a fenséges helytartónak s az egész
Ministeriumnak igen sietve elébe ter-
jesszék. Könyörgök Önnek e végre
haladék nélkül Ministertanácsot tartani,
s nekünk az erdélyi országgyűlés
tagjainak sietve választ adni, mert
attól, hogy hamar és jó választ kap-
junk, nagyrészt függ az Unió sikerülé-
se vagy nem sikerülése.*

Alighogy kihirdette a Partium
visszacsatolását, Wesselényi gondo-
latai már a május 29-ére Kolozsvár-
ra összehívott erdélyi országgyűlésre
összpontosultak. Ez volt egyébként
az a másik nagy esemény, amelynek
története Batthyány miniszterelnök
neve nélkül hiányos lenne, ezért er-
re valamivel részletesebben ki kell
térnünk.

Első kérdésünk: mi lehetett, mi
volt az a sürgős ügy, amiért Wesse-
lényi a minisztertanács összehívását
kérte a miniszterelnöktől? Ezt meg-
tudjuk abból a levélből, amelyet töb-
bek között Deák Ferenchez intézett.

Wesselényi hivatkozik a pozsonyi
országgyűlésnek a VII. törvényére,
amely kimondotta az uniót, s mivel
bízott abban, hogy az erdélyi ország-
gyűlés is ugyanezt teszi, tisztázandó
volt, hogy az erdélyi követek milyen
alapon mehetnek majd Pestre a jú-
lius 5-ére összehívott magyar ország-
gyűlésbe. Wesselényi kérdése az volt,
hogy az erdélyi követek csak új válasz-
tások alapján jelenhetnek meg Pes-
ten, vagy a Kolozsváron megjelenők

mandátumot kapnak, annál inkább, mivel az erdélyi országgyűlés követekének „nagyobb része már a magyarhoni gyűlés számára is van választva”. Wesselényit az aggasztotta, hogy új választások esetén, Pestre „hű szövetségesek helyett egy jó rakás ellenség fog küldetni”.

Batthyány ezúttal is teljesítette Wesselényi kérését, összehívta a minisztertanácsot, amely meghozta az erdélyi politikus által óhajtott döntést. Ezt a miniszterelnök május 31-én közölte Wesselényivel: „... sietek főispán urat, a ministeri tanács határozata következtében értesíteni: miszerint a ministerium az ellen, ha talán a már megválasztott követek fognak a magyar országgyűlésen megjelenni, részéről semmi kifogást nem teend, – a választás módjára nézve azonban, azon kívül, mit a törvény rendel, semmi utasítást nem adhat; nem kis mértékben óhajtván, egyébaránt, hogy ezen kérdés megoldásában az ottani lakosok közt minél csekélyebb súrlódás idéztessék elő.”

A válasz megnyugtathatta volna Wesselényit, hiszen az erdélyi követek (képviselők) nehézség nélkül megjelenhetnének majd júliusban Pesten. Közben az erdélyi politika is módosította álláspontját, s így részben az új választási törvény, részben megyei választóbizottsági döntések alapján fognak Erdélyben követeket választani.

Bár az erdélyi országgyűlést összehívó királyi rendelkezés, amelyet egyébként csak hosszú küzdelem árán sikerült elérni, az unió ügyét csak harmadik pontként határozta meg, Wesselényi javaslatára elsőként tűzte napirendjére az országgyűlés, s május 30-án egyhangúlag el is fogadta az egyesülésről szóló törvényt. Ezt követően a törvényjavaslatot a bevett szokásoknak megfelelően az ország-

gyűlés királyi megbízottjának, Puchner tábornoknak hivatalos úton az uralkodó elé kellett terjesztenie megerősítésre. Ez megtörtént ugyan, de Wesselényiek nem bíztak ez unióellenességéről ismert tábornokban, ezért Pálffy János és Veér Farkas képviselőket a törvényjavaslat másodpéldányával Pestre küldték a kormányhoz, hogy segítsen a törvény mielőbbi megerősítésében. Erről, valamint az Innsbruckban történekről Pálffy János tollából első kézből részletes forrás maradt ránk, és fennmaradt az Innsbruckban június 7–8–9- és 10-én Ferenc Károly elnöklete alatt Erdély ügyeiről tárgyaló értekezlet jegyzőkönyve is. A tárgyaláson jelen volt Batthyány Lajos miniszterelnök, valamint Zsedényi Ede, aki a jegyzőkönyvet vezette.

Az erdélyi országgyűlés küldöttei június másodikán érkeztek meg Pestre, s nyomban jelentkeztek Deák Ferencnél, majd Batthyány miniszterelnöknél, aki mindkettőjüket meghívta a minisztertanács ülésére. Azon – Batthyány mellett – jelen volt Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József és Klauzál Gábor. A minisztertanács Batthyányt bírta meg azzal, hogy maga menjen Innsbruckba, ahova a király és kísérete a bécsi események miatt menekült. Batthyány vállalta, hogy együtt utazik a kolozsváriakkal a királyhoz. Közben Wesselényi levélben fordult Széchenyihez és Deákhoz is, kérve támogatásukat a szentesítés ügyében.

Emellett – mivel kitudódott, hogy szász és román delegáció is készül Innsbruckba, hogy az unióval kapcsolatos ellenvéleményeket beadják – id. Bethlen János és társai is levelet küldtek Pestre a kormány tagjainak és más politikusoknak. A levelekkel Jakab Elek fiatal publicista, a későbbi híres történész indult május 31-én Biasini

gyorskocsiján Pestre. Ott először Nyáry Pált kereste fel, majd Széchenyihez és Kossuthoz kopogtatott be, hogy tőlük Batthyányhoz siessen. Jakab Elek tollából ismerjük a fogadtatást, amely nemcsak érdekes, de lényeges is a magyar nagypolitika gondolkodásáról Erdélyt illetően. Ezért valamivel részletesebben szólunk róla.

Hogy Batthyány Lajos miniszterelnök mennyire komolyan és elkötelezettséggel érdeklődött Erdélyről, az a Jakab Elekkel folytatott beszélgetéséből is kiderül. A párbeszéd Jakab Elek szerint körülbelül így zajlott le:

Jakab Elek: Küldöim az ország békéje és a rend érdekében intézkedést kérnek.

Batthyány: Értesülve vagyok mindenről. Nem nagyítják a dolgokat Ön honfitársai? Aki az árnyéktól fél, a testen megjelenő veszélytől elszalad.

Jakab: Csak óvatosak, s megelőzni akarják a bekövetkező rosszat.

Batthyány: Helyesen. Gondoskodunk róla.

Jakab: Utasítva vagyok, kegyelmes úr, szükség esetében szóval felvilágosításokat adni a szász és oláh gyűlésekről.

Batthyány: Egyebekről föl vagyok világosítva, csak a szászok valódi számát óhajtánám tudni.

Jakab: Százötvenezer, kegyelmes úr.

Batthyány: Honnan hát nagy befolyásuk?

Jakab: Kiváltságaik, nemzeti pénztáruk, míveltségük, és az udvarnál kedvességben létök adja, miniszterelnök úr!

Batthyány: A kiváltságok most megszűnnek. Hát a magyaroknak nincs hasonló nemzeti alapjuk?

Jakab: Nincs, kegyelmes úr!

Batthyány: S míveltségben hogy állnak?

Jakab: Az megvan, de a szászokét a nagy Németország gazdag irodalma teszi intensívvé.

Batthyány: Közintézményeink reformja, az iskolák s idővel gyarapodó irodalmunk majd segítenek ezen. És az oláhok? Mi voltaképpen az ő sérelmek?

Jakab: Hogy nem ők az uralkodó nemzet, mint voltak Decebál korában a dákok.

Batthyány: Ez phantom. [...] Nem igen kihívók-e önök irányukban? Nem követelnek igen sokat tőlük? Vessenek önök véget a viszálynak. Az új alkotmányban alkalom van kézfogásra. Igyekezzenek kiengesztelődni. Tegyék ezt. Isten önnel, levélben majd többet, mondjon minden jót otthon.

Világos, hogy Batthyány – aggodalmi ellenére – bízott az unió békés megvalósításának lehetőségében, s ilyen meggyőződéssel indult Wesselényiék kérésére Innsbruckba, hogy az Unió-törvényt szentesíttesse V. Ferdinánd királlyal.

Batthyány miniszterelnök teljesítette Wesselényi kérését azért is, mert híve volt az uniónak, amelynek törvényességéhez végig ragaszkodott. Tette mindezt olyan körülmények között, amikor olyan sürgető és életbe vágó kérdést kellett a kormánynak megoldania, mint a határok védelme a déli országrészt fenyegető szerb fellelők s Jelačić készülő felléptetése ellen. Meg kellett tehát szervezni a határvédelmet, s ebben Batthyány Erdélyre, nevezetesen a székelyekre is számított. Május 19-én felhívást intézett a székelység vezetőihez, hogy a Szegeden létesítendő katonai táborba küldjenek önkénteseket. Felhívását lelkesen fogadták, de a Gubernium és a katonai főparancsnok ellenkezése miatt csak a nyár folyamán kerülhetett sor Batthyány kérésének teljesítésére.

Lássuk röviden Batthyáynak a román kérdéshez való viszonyulását.

Emlékezünk arra, hogy Batthyány Jakab Elek kolozsvári publicistát azzal az ajánlattal bocsátotta vissza Kolozsvárra, hogy a magyarok egyezzenek ki a románokkal az új törvények alapján. Ez a nemes felszólítása azonban különböző okok miatt nem következett be, sőt 1848 őszén már polgárháborús állapotok kezdtek kialakulni. Az új helyzetben is Batthyány növelni szerette volna az országgyűlésben és a hivatalokban a románok részvételét, sőt szorgalmazta, hogy törvényjavaslatot készítsenek a román kérdés megoldására, ebben Wesselényit és Kossuthot támogatva, akik már korábban tettek javaslatot egy nemzetiségi törvény kidolgozására.

Valóban, Wesselényi már 1848 augusztusában törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlés felsőházában, amelyben az egyházi autonómiát, a román nyelv tanítását és használatát a közigazgatásban ajánlotta az országgyűlés figyelmébe. Aztán szeptember 19-én a képviselőház egy olyan nemzetiségi törvényjavaslatról tárgyalt, amelynek kidolgozásában, Kossuth kérésére, részt vettek a magyar országgyűlés román követei (képviseleői) is.

Amint említettük, Batthyány is szeretni szerette volna a megegyezést, újabb fellépésére alkalmat adott az, hogy a szeptemberi balázsfalvi román nagygyűlés után az ott megválasztott bizottság (Simion Bărnuțiu, Treboniu Laurian, Nicolae Bălășescu, Timotei Cipariu, Florian Micaș, Ioan Bran) szeptember 16-án beadványt juttatott el Batthyány miniszterelnöknek. Kéri, hogy a magyar kormány legyen velük igazságos, szüntesse be a katonai összeírást, az elítélteket engedjék szabadon, alkalmazzanak képzett romá-

nokat a közigazgatás minden ágában, a románok tarthassanak szabadon gyűléseket. Ehhez a beadványhoz egy általuk összeállított törvénytervezet csatoltak, a „Román nemzet polgári jogainak egyenlőségének biztosításáról”.

Szeptember 19-én öt román politikus (közülük ketten a Nemzeti Bizottság tagjai) a maguk nevében is eljuttatták a miniszterelnöknek ugyanazt a tervezetet az emlékirattal együtt.

Batthyány késlekedés nélkül intézkedett: megbízta Kemény Dénes államtitkárt az ügy továbbvitelével. Az államtitkár már szeptember 22-én „a miniszterelnök nevében” felkérte Teleki Józsefet, az Unióbizottság elnökét, hogy a románok beadványának megtárgyalására „méltóztassék az unió iránt országgyűlésen választott bizottmányt még ma összehívni és megjelenésre tanácskozásközbéni részvételre felhívni azon románajkú egyéneket is, kik ezen bizottmányhoz a ministerium által pótlólagosan kinnevezettek”.

Teleki József szeptember 23-ára hívta össze az Unióbizottságot, amelyben valóban részt vettek az említett román politikusok is. Ők először kijelentették, hogy „mint egyes polgárok jelennek meg és kívánnak nézetni, nem pedig mint a román nemzet meghatalmazott képviselői”, de furcsamód mégis a balázsfalvi nemzeti Komité májusi határozatát és az ezzel kapcsolatos királyi válaszokat kívánták volna vitára bocsátani, nem pedig a miniszterelnökhöz eljuttatott beadványukat. (Nyilvánvaló, hogy itt politikai húzásról volt szó, amely később be is bizonyosodott.)

Az Unióbizottság viszont azokat a pontokat, amelyeket a román képviselők megemlítettek, „elenyészettnek” tartotta, mert azok az Unió előttiek,

és a román képviselők törvényjavaslatának tárgyalására tértek rá. A gyűlés jegyzőkönyve szerint, a románok jelenlétében „olvastatott az általuk szeptember 19-én aláírt és a miniszter elnökhöz szóló folyamodvány, úgy az általuk, mint egyes személyek által a román nemzetet illetőleg négy fejezetben és húsz pontban készített törvényjavaslat”.

Ennek alapján készült el a „Törvényjavaslat az Erdélyi románokról” című tervezet, már szeptember 23-án. Ebből kimaradtak azok a pontok, amelyekkel a bizottság nem értett egyet. Azokról a pontokról volt szó, amelyek „a magyar nyelv diplomáciai állását” és fenntartását kérdőjelezték meg. De biztosította a románok nemzetiségi és nyelvi jogainak fenntartását, s nagyrészt a román tervezetet fogadta el.

Az öt román politikus azonban továbbra is elégedetlen volt a változtatások miatt, és már szeptember 24-én újabb „folyamodványt” juttatott el Batthyány miniszterelnökhöz, megjelölve a kifogásolt részeket. Az említett törvényjavaslatot – írták a román politikusok – csak némi módosítások mellett fogadták el, és pedig a 3. § szerint a jegyzőkönyveket a román nyelv mellett magyarul is vezetni kell, ahol a románok többségben vannak; kifogásolták azt a paragrafust is, amely az új választási törvényre vonatkozott.

Ezzel tulajdonképpen megszakadtak a tárgyalások, a román politikusok rövidesen elhagyták Pestet, Batthyány miniszterelnök pedig a közismert politikai viszonyok miatt ezzel a kérdéssel már nem tudott foglalkozni. Azonban amit eddig tett, bizonyította, hogy

a megegyezést őszintén kívánja, és ennek érdekében minden törvényes eljárást hajlandó volt támogatni.

*

Vázlatosan ugyan, de végigkísértük Batthyány Lajos és Erdély kapcsolatát, különösen miniszterelnöki politikáját Erdéllyel kapcsolatban. Láttuk, hogy a rá jellemző határozottsággal és felelősséggel, de kellő körültekintéssel látta el miniszterelnöki feladatait erdélyi politikájában is. Azt tette, amit hivatala szerint tennie kellett, ti. az országgyűlés törvényei és határozatai alapján. Ezekhez mindig megpróbálta megszerezni a királyi megerősítést, hogy Magyarországnak a bécsi vezetéssel való viszonyában valahogyan a konfliktusok kiéleződése elkerülhető legyen. De a hivatali elkötelezettségen túl Batthyány őszintén bízott a márciusi törvények jótékony hatásában az ország polgári átalakítása terén, tudván azt, hogy az unió által az átalakulások Erdélyre is kiterjednek, és bízván abban, hogy ezek természete lehetővé teszi az összefogást a románokkal.

Batthyány miniszterelnök az Unió-törvény megerősítéséig főként Wesselényi Miklóstra figyelt, aztán inkább Kemény Dénes belügyminiszteri államtitkár javaslatai befolyásolták erdélyi politikáját. De mindig a békés átalakítások érdekében cselekedett, amíg erre lehetőség volt, de nem volt hajlandó lemondani semmilyen törvényen már kivívott nemzeti szabadságjogról. Tiszta ember, rendkívül bátor politikusként a haza boldogulását mindenkefelettinek tartotta. Mártírhálálával 1849. október 6-án ezt meg is pecsételte.

Hermann Róbert

Perbe fogva felségárulásért¹

Batthyány Lajos gróf, a lemondott miniszterelnök 1848. október 2-án Bécsből megküldte a magyar képviselőháznak mandátumáról való lemondását, majd néhány napig még a császárvárosban maradt. Az volt a terve, hogy családjával együtt Svájcba utazik, s ezért feleségét is Bécsbe hívta. Miután azonban nem kapott hírt hozzátartozóiról, október 5-én elhagyta Bécset, és Sopronba ment. Október 7-én az ide érkező Pulszky Ferenctől értesült az előző napi bécsi forradalom híreről. Batthyány ezután lemondott utazási szándékáról, s október 10-én csatlakozott a Jelačić Horvátországba hazaküldött csapatai, Kuzman Todorović vezérőrnagy mellékoszlopa ellen induló vasi mozgósított nemzetőrség táborához. Október 11-én azonban Hegyfalunál leesett lováról, és kifecmította a kezét. (Ez a tábori intermezzo volt aztán Batthyány pörében a meglehetősen gyöngécske alapja annak a vádpontnak, hogy a gróf, mint kilépett cs. kir. tisz, megszegte a kilépéskor tett esküjét, mert hiszen cs. kir. csapatok ellen fogott fegyvert.)

Miután távollétében a fővárosban a baloldali sajtó többször is támadta magatartását, Bezerédj István képviselő egy hozzá intézett levelére válaszul Batthyány október 14-én Hegyfaluról levélben számolt be 1848. szeptember végi – október eleji ténykedéséről, így arról, hogy igyekezett Bécsben megakadályozni a Magyarországgal szemben tervezett törvénytelen lépéseket, de mivel kísérletei sikertelenek maradtak, elhagyta Bécset. Ugyanakkor kifejtette, hogy az október 3-i, a magyar országgyűlést feloszlató, Jelačićot teljhatalmú királyi biztossá és főparancsnokká kinevező, s az országot ostromállapot alá helyező manifesztum kibocsátása után Magyarországnak önvédelméről kell gondoskodnia, s ő maga is ezért vett részt a Todorović elleni hadműveletben.

¹ Batthyány perére máig a legfontosabb Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Bp., 1932. I-II. k. A per anyagát magyar fordításban, több, Károlyi által nem közölt okmánnyal kiegészítve kiadta Urbán Aladár szerk.: *Batthyány Lajos főbenjáró pöre*. Ford. Kurucz György. Bp., 1991. Igen fontos Urbán Aladár: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára*. Századok, 1981/3. 587–620. o. Az újabb feldolgozások közül ld. Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. (In:) Körmöczy Katalin szerk.: *Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete*. „...minden hazám javára, ami csekély erőmből kitelik”. Bp., 1998. 159–169. o.; Hermann Róbert: *Újabb adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási perhez*. (In:) Csorba László–Erdődy Gábor–Gerő András–Hermann Róbert–Molnár András–Urbán Aladár–Varga János: *Batthyány Lajos emlékezete*. Szombathely, 2000. 99–122. o.; Szerencsés Károly: *„Az ítélet: halál”*. Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt. *Batthyány Lajos, Bárdossy László, Imrédy Béla, Szálasi Ferenc, Sztójay Döme, Nagy Imre*. Bp., 2002. 55–57., 73–76., 92–117. o.; Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos pöre – a diszkreditáló vádpont*. Századok (141.), 2007/3. 613–633. o.; Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője*. Bp., 2007. 198–223. o.

Október 20–21-én Batthyány járt a magyar hadsereg lajtai táborában, s amikor a magyar csapatok benyomultak Ausztria területére, a főhadiszálláson tartózkodott. Amikor a további teendőkről faggatták, azt tanácsolta, hogy a sereg térjen vissza a magyar határ mögé.

Időközben a hivatalos Közlöny közzétette Batthyány képviselői mandátumáról történt lemondását, s a képviselőház újabb választás kiírását rendelte el a sárvári választókerületben. Ezen Batthyányt ismét jelölték, de ő maga nem vett részt a választáson, hanem november végén visszatért Pestre. Célja az volt, hogy megpróbáljon Kossuthtal szemben pártot szervezni a képviselőházban. December 6-án ellenjelölt nélkül újválasztották Sárvárott, de miután megbízólevelének igazolása késett, először a december 29-i ülésen vett részt egy név szerinti szavazáson.

December 31-én ott volt az országgyűlés zárt, majd nyílt ülésén, s ő javasolta, hogy küldjenek békekövetséget Alfred zu Windisch-Grätz herceghez, a cs. kir. hadsereg fővezéréhez. Noha Perényi Zsigmond báró, a felsőház elnöke figyelmeztette, hogy talán jobb lenne, ha ő maga nem lenne a küldöttség tagja, Batthyány ezt kikérte magának, s január 1-jén ő is elutazott az ellenség táborába a békés kiegyenlítés érdekében.

Windisch-Grätz 1849. január 3-án a bicskei főhadiszálláson a küldöttség tagjait csak magánemberekként, Batthyányt pedig még így sem volt hajlandó fogadni. Batthyány megkérdezte Deák Ferencet, a volt igazságügyi minisztert, hogy szerinte veszélyben van-e az élete, mire az visszakérdezett: volt-e Batthyáynak része az olasz forradalmi mozgalmak vagy a bécsi 1848. október 6-i forradalom előmozdításában. Deák úgy vélte, hogy ez esetben nincs mitől tartania, de a bizonytalan körülményekre hivatkozva felszólította Batthyányt, hogy meneküljön. Erre az csak ennyit mondott: „Néhány hitvány év miatt csak nem leszek szökevény”.

A bicskei főhadiszálláson már ekkor szóba került, hogy Batthyányt le kellene tartóztatni, de hadiköveti (parlamenteri) mentessége egyelőre még megóvta őt. Windisch-Grätz néhány napig a főhadiszálláson tartotta a küldöttség tagjait, majd miután a cs. kir. csapatok elfoglalták a fővárost, katonai kísérettel Budapestre vitette őket. Miután a hadikövetek mentessége ezzel megszűnt, Batthyányt 1849. január 8-án a Károlyi-palotában Windisch-Grätz utasítására letartóztatták, és a budai Helytartótanács egyik épületében őrizték.

A Batthyány elleni per nem volt előkészítve, noha a birodalom döntéshozói szemében Batthyány – Kossuth mellett – a forradalmi párt legbűnösebbjei közé tartozott. Már az 1848. december 16-i osztrák minisztertanács ilyen értelemben foglalkozott a személyével. Ludwig Welden tábornagy, Bécs katonai és politikai kormányzója pedig december 29-én elrendelte Batthyány letartóztatását, ha az külföldre akarna menekülni; december 31-én pedig Vas megyei birtokainak zár alá vételét.

A Windisch-Grätz által Budán létrehozott Cs. kir. Központi Katonai és Politikai Vizsgálóbizottmány (K. K. Militär und Politische Central Untersuchungs Commission) január 14-én kért felvilágosítást Windisch-Grätztól, hogy a vizsgálat érdekében tudassa azokat a különleges vádpontokat, amelyeken – Batthyány egyébként ismert megátalkodott bűntetendő cselekedetein kívül – Batthyány letartóztatása alapult. Azaz, a Bizottmány számára sem volt

nyilvánvaló, mik Batthyány letartóztatásának a jogi alapjai. Ezt mutatja, hogy január 17-én adatokat kért a bécsi cs. kir. városparancsnokság mellett működő Központi Nyomozó Bizottmánytól (Zentral Untersuchungs-Commission der k. k. Militär Stadtkommandantur zu Wien) arról, hogy milyen adatok bizonyítják Batthyány részvételét a Todorović csapatai elleni harcokban, illetve a bécsi forradalmárokkal való összeköttetését.

A Batthyány elleni per előkészületei hetekig elhúzódtak, így a gróf első kihallgatására is csak 1849. január 24-én került sor. A gróf ezen kinyilvánította együttműködési készségét a Vizsgálóbizottmánnyal, ám a bíróság illetékességével kapcsolatban kifejtette: miniszterelnöki tevékenysége fölött az uralkodó által szentesített törvények értelmében csak a magyar képviselőház és a felsőház tagjaiból álló bizottmány jogosult ítélni. Ami ezt követően magánemberként elkövetett cselekedeteit illeti, azokat szintén az érvényes magyar törvények értelmében kellene megítélni, s aligha hiszi, hogy az azokat megelőző tettekre nézve Windisch-Grätz proklamációja bírna jogszerű érvénnyel. Ugyanakkor tekintettel az ügy rendkívüli jelentőségére, kérte, hogy védelmét Deák Ferenc, a volt igazságügyi miniszter lássa el. Végül arra hivatkozva, hogy magyar alattvalót csak vádjával lehet letartóztatni, kérte, hogy óvadék ellenében szabadlábbon védekezessen.

Ludwig Leuzendorf lovag, hadbíró-százados még aznap pártolólággal terjesztette a két kérést a Központi Vizsgálóbizottmány elé. A Vizsgálóbizottmány elnöke ezt január 25-én azzal a véleménnyel továbbította Windisch-Grätznek, hogy az első kérés teljesíthető, a második azonban nem, hiszen a katonai törvények értelmében „egy már fogságba vetett, olyan bűntettel vádolt gonosztevőt, amelynek elkövetése halálbüntetést von maga után, a bírósági eljárás során többé már nem lehetséges szabadlábba helyezni, még akkor sem, ha óvadékot ajánlanak fel”. Az irat rendkívül brutális megfogalmazása azért tanulságos, mert Batthyányt ekkor hivatalosan még nem vádolták meg semmivel. Windisch-Grätz január 26-án kelt válaszában a hadi törvényekre hivatkozva (amelyek értelmében a hadbíró egyszerre tölti be az ügyész és a védőügyvéd szerepét), elutasította mindkét kérést.

A Batthyány elleni vádakát először Hegyesy Péter királyi ügyész (Fiskal) állította össze, s Leuzendorf ezek alapján kezdte meg a gróf részletes kihallgatását. Batthyányt 1849. február 12. és március 26. között összesen 10 alkalommal hallgatták ki. Március 29-én Leuzendorf betérjesztette a Központi Vizsgálóbizottmányhoz a jegyzőkönyveket. Előterjesztésében javasolta, hogy kérjenek írásos nyilatkozatot Batthyány ténykedéséről István nádortól, valamint kérte, hogy a bécsi forradalommal és más vádakkal kapcsolatos vádak vizsgálatára Bécsbe utazhasson kutatni. Végül javasolta, hogy Batthyány szabadlábbon folytathassa védekezését.

Windisch-Grätz Leuzendorf javaslatait – leszámítva a szabadlábba helyezést – jóváhagyta, a nádor megkeresése azonban – Windisch-Grätz leváltása miatt – végül elmaradt. Ezáltal Batthyányt egyik legfontosabb mentő tanújától fosztották meg.

Leuzendorfnak a lehetséges vádakról adott összegzésében szerepelt az uralkodói jóváhagyás nélküli 1848. szeptemberi papírpénz-kibocsátás és honvédújoncozás, a külhatalmakkal (Franciaország, frankfurti parlament) történő

kapcsolatfelvétel, Jelačić betörésekor a népfelkelés és statárium meghirdetése, az uralkodói manifesztumok ellenjegyzésének megtagadása; a Batthyány lemondása utáni időszakból az október 6-i bécsi forradalom előidőzésben való részvétel, népfelkelés elrendelése Vas megyében, a cs. kir. csapatokkal szembeni ellenállás; a törvénytelennek tekintett országgyűlésre való visszatérés.

A vádak képtelenségét az adta, hogy többségük az 1848. október 3-i manifesztum kibocsátása előtti időszakra esett, tehát Batthyányt ezek miatt nem lehetett volna felelősségre vonni. Emellett Batthyány ténylegesen nem szállt szembe Todorović hazavonuló csapataival, hiszen október 11-én balesetet szenvedett.

Februárra kiderült, hogy Bécsben nem találtak érdemi dokumentumot, ami Batthyány bűnösségét igazolná. A Leuzendorf által 1849 április–májusában végzett újabb kutatások sem jártak eredménnyel. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy Felix Schwarzenberg miniszterelnök érzékeltette vele: az ügy politikai szempontból nagy fontosságú.

A hadbíró június 13-i előterjesztésében kifejtette, hogy Batthyány ellen az október 3. előtti vádak ügyében a hadbíróság nem illetékes; a katonai fellebbviteli törvényszék azonban úgy határozott, hogy a Batthyány elleni vádak egyetlen eljárás keretében, csak a főbb pontokra szorítkozva kell vizsgálni, hiszen a vádlott tevékenysége összefüggő egészet alkot. Ez már önmagában kérdésessé tette a per jogszerűségét, hiszen – amint azt Batthyány többször is kifejtette – ha az uralkodónak kétélyei lettek volna az ő cselekedeteinek törvényességével kapcsolatban, aligha bízza meg őt szeptember 15-én az újabb kormány alakításával. Június 24-én az osztrák minisztertanács arra a kérdésre, hogy ha Batthyányt esetleg halálra ítélnék, végrehajtsák-e az ítéletet, úgy döntött, hogy a főbűnösöknek el kell nyerniük büntetésüket.

Batthyányt 1849 áprilisában, a magyar hadsereg sikeres tavaszi hadjárata miatt fogolytársaival a karinthiai Laibachba szállították. (A fogolyszállítmányt Budáról Laibachba kísérő katonaság parancsnoka utasítást kapott, hogy ha a foglyokat útközben ki akarnák szabadítani, lövesse agyon őket.) Laibachban Batthyányt nem hallgatták ki, viszont június közepén – nyilván az orosz intervenció híreről értesülve – felajánlotta az osztrák kormánynak, hogy közvetít a magyarokkal való kibékülés érdekében. 1849. július végén fogolytársaival együtt Pozsonyba szállították. Klapka György augusztus 3-i komáromi kitörése miatt azonban a foglyokat augusztus 11–12-én továbbvitték a morvaországi Olmützbe. Itt folytatták le ellene az újabb, részletes vizsgálatot 1849. augusztus 16–22. között. Batthyány jól és szellemesen védekezett, s azt bizonygatta, hogy az ország veszélyeztetett helyzetében nemigen cselekedhetett másként; s hogy ő, mint miniszterelnök, köteles volt az áprilisi törvények értelmében eljárni.

A Batthyány elleni legsúlyosabb vádak egyike az volt, hogy részt vett az október 6-i bécsi forradalom előkészítésében és kirobbantásában. Miután okmányszerű bizonyítékot nem sikerült találni erre a vádra, nagy szerephez jutottak azok a – többnyire arisztokrata – tanúk, akik a gróf októberi bécsi, majd soproni tartózkodásával kapcsolatban olyan adatokkal szolgáltak, amelyek megerősíthették vagy valószínűsíthették e vádat.

A hadbíró augusztus 29-ére készült el a vádirattal, amely 12 pontban foglalta össze a vádakot. Eszerint Batthyány a bankjegykibocsátással, a szentesítés

nélküli újoncállítással és a külhatalmakkal történő kapcsolatfelvétellel beavatkozott a felségjogokba. Vádolta még a horvátokkal való kiegyezés elmulasztásával, valamint azzal, hogy nem akadályozta meg minisztertársainak Béccsel szemben ellenséges intézkedéseit. Miniszterelnöki lemondása után bűnösnek mondta az október 6-i forradalom előidézésében játszott szerepe, a Vas megyei népfelkelésben való részvétele, az október 15. előtt Bezerédj Istvánhoz intézett hegyfalvi levél felség sértő kitételei, valamint az országgyűlésre való visszatérése miatt.

Ugyanakkor három vádat ejtett, így a Jelačić elleni népfelkelés meghirdetését, a cs. kir. katonák zászlójuktól való elcsábítását és az uralkodói manifesztumok ellenjegyzésének megtagadását. A hadbíró szerint azonban a fennmaradó cselekedetek önmagukban, de még inkább összefüggésükben kimerítik a felségárulás fogalmát. Ezért a hadbíroság Batthyányt augusztus 30-án az ő előterjesztésére felségárulásért egyhangúlag teljes vagyonek Kobzásra és kötél általi halálra ítélte.

Ugyanezen a napon viszont a hadbíró rendkívül jól megindokolt kegyelmi kérvényt terjesztett elő, amelyet a hadbíroság egyöntetűen támogatott. Ebben Leuzendorf javasolta, hogy a Batthyány elleni felségárulási (Hochverrat) vádat módosítsák a fegyveres lázadás vádjára (bewaffnete Aufruhr). Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy Bécsben közölték Leuzendorffal: Batthyány elítélése politikai szükségszerűség, ugyanakkor a súlyos ítéletet uralkodói kegyelem fogja követni.

Az osztrák minisztertanács 1849. augusztus 27-i határozata értelmében a halálos ítéleteket *végrehajtás előtt* jóváhagyásra fel kellett volna terjeszteni Bécsbe. Azonban I. Ferenc József császár augusztus 29-én arra utasította Julius Haynau tábornagyot, a magyarországi cs. kir. csapatok parancsnokát, hogy a halálos ítéletek végrehajtásának tényéről *utólag* tegyen jelentést, s augusztus 31-én az osztrák minisztertanács is ilyen értelmű határozatot hozott.

Ennek következtében Haynau pozíciója megerősödött, s azt is elérte, hogy az Olmützben raboskodó Batthyányt és fogolytársait szállítsák Pestre. Schwarzenberg miniszterelnök örömmel láthatta, hogy így a kormány, s maga a császár is mentesül Batthyány elítélésének ódiúmatól. Haynau pedig pedig eszébe sem jutott megkegyelmezni. Október 3-án elrendelte az ítélet késedelem nélküli végrehajtását, majd ezt úgy módosította, hogy az ítéletet október 6-án – az előző évi bécsi forradalom és Latour cs. kir. hadügyminiszter halála első évfordulóján – hajtsák végre.

Az ítéletet október 5-én reggel hirdette ki a hadbíroság Batthyány előtt. A gróf nyugodt volt, mert nem számított a halálos ítéletre. Amikor megtudta, hogy kötél általi halálra ítélték, megdöbbsent. Nem félt a haláltól, de az akasztást – amellyel köztörvényeseket szoktak büntetni – megalázónak tartotta.

Amikor felesége értesült az ítéletről, Budára sietett, de először nem engedték be Batthyányhoz. Végül mégis engedélyt kapott egy rövid látogatásra a siralomházban lévő Batthyáynál. A gróf egyszer korábban már mérget kért tőle, ezt azonban nem sikerült megszereznie, ezért egy kis, íróasztalán fekvő tórt vett magához, s azt vitte be a férjéhez. Ezt egy óvatlan pillanatban sikerült átadnia férjének.

Felesége látogatása után Batthyány az est folyamán búcsúlevelet írt feleségéhez. „...az én halálomnak a gyalázata előbb vagy utóbb azokra hull vissza,

akik engem igazságtalanul és hálátlanul meggyilkoltak – írta. – Ebben az ünnepélyes órában megesküszöm, hogy a király és a monarchia elleni árulásnak soha egyetlen gondolata nem férközött lelkemhez, és hogy a hazához nem kevésbé hű voltam; ugyan ki hiszi el ezt most! És ezért halok meg; a törvény, a király esküje volt vezérfonalam, és sem jobbról, sem balról nem hagytam, hogy visszaéljenek velem. Viam meam persecutus sum [a magam útját jártam], ezért ölnek meg engem.”

Aztán lefeküdt, magára húzta a takarót, s a törrel a kivégzés előtti éjszakán felmetszette a nyaki ütőereit. Ám a tör nem volt elég hosszú és elég éles ahhoz, hogy halálos sebet ejtsen. Batthyány csupán súlyos vérveszteséget szenvedett, de életben maradt. Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, a pest-budai katonai kerület parancsnoka tudta, hogy Batthyány felakasztása ilyen körülmények között lehetetlen, de az ítélet végrehajtását sem akarta elhalasztani. Ezért úgy döntött, hogy agyonlövöti Batthyányt.

A grófot, aki a súlyos vérveszteségtől még mindig tántorgott, este hat órakor kísérték a vesztőhelyre, az Újépület mögötti fapiacra. Batthyány a kirendelt tábori lelkészbe, Ungváry Györgybe kapaszkodott. Fején arannyal hímzett kék selyemből készült házi sapka volt, fekete ruhájától elütött viaszfehér arca. A kivégzőosztag előtt fél térdre ereszkedett. „Éljen a haza! Allez Jäger! (Rajta, vadászok)” – kiáltotta, mielőtt eldördültek a lövések. Egy golyó a szívét, egy a tüdejét, a harmadik a fejét vitte át. A holttestet még éjjel kivitték a józsefvárosi temetőbe, de miután a megásott sírgödör túl rövid volt, az éj folyamán a pesti ferences templom kriptájában helyezték el. A sírtáblán csupán ennyi szerepelt: „Az 1849-dik évi October hó 6-kán az Urban elhunyt G. B. L. áldás és béke hamvaira”.

Mennyiben volt koncepció eljárás a Batthyány elleni per?

A 20. századi közép- és kelet-európai koncepció vagy konstruált eljárások történetét ismerve, a Batthyány elleni pert nem mondhatjuk teljes egészében konstruált eljárásnak, hiszen a volt miniszterelnök elleni vádak egy része tényszerűen nem volt kitalált vád. Batthyány valóban életbe léptette a képviselőház újoncra és bankjegy-kibocsátási határozatait. Ám erre maga az uralkodó kényszerítette őt azáltal, hogy az ezekről szóló törvényjavaslatok szentesítését megtagadva, lehetetlenné tette a Jelačić elleni védelem törvényes megszervezését. A miniszterelnöki tevékenységével kapcsolatos többi vádpont viszont egyrészt kollégái cselekedeteiért tette őt felelőssé, másrészt természetesnek tekintette, hogy Magyarország és Ausztria konfliktusában minden esetben a magyar félnek kellett volna engednie. Az 1848. október 3. utáni tevékenységével kapcsolatos vádak közül a vádpontok között volt olyan, amely nem a cselekedetet, hanem a szándékot nézte (belépés a Todorović elleni nemzetőrök közé; noha Batthyány ténylegesen nem harcolt); volt olyan, amely a cselekedetet büntette (visszatérés az országgyűlésre, noha ezt Batthyány azért tette, hogy Kossuth ellen fellépjen). A bécsi forradalom kirobbantásában játszott szerepét csak áttételesen sikerült „bizonyítani”, illetve inkább levezetni; az öngazoló céllal született hegyfalvi levelet pedig logikai bakugrásokkal sikerült felségsértő felhívássá változtatni. Azaz, a vádak jó része konstruáltnak tekinthető.

Előre eldöntött volt-e az ítélet? Batthyányt gyűlölték az udvari és katonai körök, s maga az a tény, hogy letartóztatását természetesnek tekintették, arra

mutat, hogy le akartak számolni vele. Az az igyekezet, hogy mindenáron rábizonyítsák a felségárulást; hogy hol az 1848. évi törvények értelmében fennálló miniszteri felelősségét hangsúlyozták, hol pedig az ezek érvényességét semmibe vevő katonai törvényeket alkalmazták vele szemben, szintén nagyfokú rosszindulatra mutat. Láttuk, a budai Vizsgálóbizottmány véleménye már 1849. január 25-én megelőlegezte a halálos ítélet meghozatalát, s a magukat civilizált államférfiaknak tartó személyekből álló osztrák minisztertanács már 1849. június 24-én természetesnek tekintette, hogy a grófnak a halálos ítéletet végre kell hajtani. Az a készség, ahogy a központi katonai hatóságok kiszolgáltatták őt Haynaunak, szintén arra mutat, hogy Batthyányval le akartak számolni.

Végül mindezek fényében, egyedi, különleges, vagy tipikus volt-e a Batthyány elleni eljárás? Áttekintve az 1849–1850. évi magyarországi eljárások történetét, Batthyány pere mindegyiktől különbözik. A perbe fogottak egyikénél sincs nyoma annak, hogy elítélésük alapjául döntő mértékben 1848. október 3. előtti cselekedeteiket vették volna figyelembe. A hadbíróóságok több száz halálos ítéletet hoztak, ezek közül közel 130-at végre is hajtottak. Ám a vádlottak mind-egyikének az 1848. október 3., illetve az 1849. április 14. utáni cselekedeteit rótták terhére. (Ez történt pl. a vele egy napon kivégzett aradi vértanú, vagy az október folyamán Pesten és Aradon kivégzett katonák és politikusok esetében.)

A haditörvényszéki eljárások a magyar törvényeket nyilvánvalóan semmibe vették, s olyan uralkodói és fővezéri rendeletek alapján indították őket, amelyek törvénytelenek voltak. Ám még ezek logikáját elfogadva is közjogi képtelenség volt az, hogy az október 3-i manifesztum alapján meghirdetett ostromállapot szabályait, illetve a katonai büntető törvénykönyvet visszamenőleg alkalmazták Batthyány azt megelőző cselekedeteire. Az október 6-i bécsi forradalom kiobbantásában játszott szerepét nem sikerült bizonyítani, a többi, október 3. utáni cselekedeteit illető vád pedig olyan súlytalan volt, hogy azokból még a fegyveres lázadás vádja is aligha lett volna levezethető pártatlan eljárás esetén. Ezen az alapon valamennyi olyan képviselőt halálra lehetett volna ítélni, aki 1848. október 3. és december 31. között részt vett a parlament munkájában; emellett hírlapi cikket írt vagy proklamációt fogalmazott meg; s esetleg részt vett valamilyen hadműveletben.

Batthyány pere tehát egyedi az 1849–1850. évi magyarországi megtorlás történetében. A nyílt és nyers politikai bosszú megnyilvánulása volt, megelőlegezett bűnösséggel és előre eldöntött ítélettel. „No, ha Batthyányt is kivégezték – mondta Batthyány egykori politikai ellenfele, az ekkor Aradon raboskodó Nyáry Pál képviselő –, úgy el sem lehet gondolni, hol lesz a véres bosszúnak vége, mert ez valóságos justizmord.”

Katona Tamás

A temetések

A kivégzőosztagot a pesti helyőrséghez tartozó vadászászlóaljból rendelték ki, sietve, hiszen az első független és felelős magyar kormány miniszterelnökének bitófán kellett volna meghalnia, de mert a felesége által becsempészett kis késsel Batthyány súlyos sebet ejtett a nyakán, akasztásról szó sem lehetett. A három vadász, Lakits, Weber és Wurda (ha ugyan jól őrizte meg a nevüket az emlékezet) pontosan és az előírásnak megfelelően célzott. A két szélről álló a szívre, a középső pedig a hatalmas homlokra. Pontosan is találtak: a Magyar Nemzeti Múzeumban megtekinthető a miniszterelnök fehér mellénye a szívtájon a golyók ütötte lyukakkal. A homlokon ütött lyukra pedig dr. Hausmann Ferenc, a Rókus Kórház kórboncnoka tett egy fekete tapaszt. A doktor munkája azonban ezzel inkább csak kezdődött, mint végződött. Koller pesti helyettes polgármester ugyanis engedélyt adott neki, hogy a szent nap, 1849. október 6. estjén egy koporsót szállítson át a Pestet övező katonai őrvonalon. A gyalulatlan fenyőfa koporsóba beletették a megölt miniszterelnök holttestét, és a szekér sötét este megindulhatott szent terhével, no meg a kocsissal, a koporsócipelésre elvitt két kórházi szolgálóval és a doktorral.

A temetőben már várták Batthyány érkezését. Szántóffy (1844-ig Ackermann) Antal, Pest-Józsefváros fiatal plébánosa állítólag meg is ásatta a sírt, de szándékosan kicsire, így aztán a koporsót nem lehetett elhelyezni a gödörben (és az akkori kor barbársá-

ga még nem alacsonyodott le annyira, hogy koporsó nélkül, összedrótózott kézzel és lábbal, arccal lefelé fordítva temesse jeltelen sírba a kivégzetteket). A sírásót hangosan megfeddte – de azért összekacsintott vele –, majd a szekér koporsóstul megindult visszafelé. Az örök alighanem elégedetten könyvelték el, hogy Hausmann doktor takarékos ember, és az üres koporsót visszaviszi a kórházba.

Szántóffynak később is volt baja az osztrák hatóságokkal temetés miatt. 1854 novemberében ő temette Vörösmarty Mihályt. A Vasárnapi Ujság képet is közölt a temetésről. Ott van rajta Vörösmarty özvegye az árvákkal, Deák Ferenc, aki a költő és felesége, Csajághy Laura kérésére magára vállalta, hogy az árvák gyámja lesz, és maga Szántóffy főpapi díszben, immár mint budavári prépost-plébános, amint a szertartást végzi. A szertartási szövegeken kívül azonban egy árva szót sem volt szabad szólania. Olyan nagy volt az osztrák félelem, hogy tüntetéssé változik a temetés, hogy még öt évvel a szabadságharc leverése után is ehhez a szégyenteljes tilalomhoz fordultak!

Batthyány holttestét már a Rókus Kórház papja, Déry Mihály beszentelte a kivégzés estjén, éjszaka pedig „...a pesti Szent Ferenciek boldog emlékü zárdafőnökének szíves beleegyezésével még ugyanazon éjjel a Szent Ferenciek kriptájába lőn áthelyezve; éspedig az akkori általános rémület és fájdalom miatt csak ideiglenesen, vagyis oly szándékkal, hogy kedvezőbb idők beálltával a Batthyányak

birtokán levő családi sírboltba fog átszállíttatni. Azonban az évek mindig komorabb-komorabb alakban váltván fel egymást, a grófi család tanácsosabbnak vélte a hullát véglegesen a ferenciek kriptájában meghagyni” – írta le utóbb az eseményt Déry.

A boldog emlékű zárdafőnök Dank Agáp volt, akit Pesten sokan fekete-sárgának tartottak, hiszen 1849 februárjában Ferenc Józsefért mondott könyörgést a templomban. Most annál határozottabb hazafinak bizonyult. Szántóffy látogatásakor azonnal vállalta a holttetem elrejtését a kriptában – pedig könnyen találhatott volna kifogásokat.

Dank Agáp szavait Beszédes Kálmán jegyezte le. Halljuk tehát az ő szövegét:

„Az éj beálltával Agáp szertartásos ruháit felölté; kis keresztet vőn kezébe, s egy szerzetestársával, ki szenteltvíztartóval s viaszgyertyával látta el magát, a kijelölt órát nyugodtan várta. A zárda Hatvani utcai falkerítésének kapuján – hol most az oda később beépített boltok állanak –, éjfél tájban a csengetyűvel való jeladás elkerülése végett őrt álló szerzetesek, észrevevén egy kocsit érkezett, s egyikük ezt Agáppal tudatván, az társával együtt azonnal megjelenik, s ketten magukra maradva a kaput kinyitja... Két kórházi szolga kitakarván leemelé a nehéz terhet, s a kis menet megindult; a szolgálattelvő szerzetes elöl, utána a koporsót cipelő két kórházi szolga, ezek után Dank Agáp lépdelt. Ahol a templomban, a főoltárral szemben állva jobb kéz felől az első, Szűz Máriáról nevezett mellékolttár van, onnan emelkedik a torony, mely, mint tudva van, csak később emelkedett Agáp által összekoldult összegből mostani magasságára; ez alatt van a kriptá, s a hely, melyet Dank az itteni sírűregék

sorában kiszemelt, az említett oltár alatti sarokban volt. Ezen sírboltba indult a gyászmenet. Itt lent négy egyén volt jelen szemtanúként Magyarország első miniszterelnökének, gróf Batthyány Lajosnak a temetésén.”

Beszédes nagyvonalúan megfeledkezett Szántóffyról, pedig a kiállított temetési oklevélből tudjuk, hogy a józsefvárosi plébános is ott volt a koporsó sírűregbe helyezésekor.

„Másnap – folytatja tovább Beszédes – a gyengén beszegzett koporsó fedelét néhány szerzettársainak jelenlétében Dank felemeltette. A feketére mázolt közönséges fenyőfa koporsóban a holttetem feje alatt forgács volt, ruhája fekete bársony házi zekéből s fekete posztó pantallóból állt, homlokán fekete tapaszvászson fedte azon pontot, hol a golyó átfúródott. Az arkifejezésnek méltóságát a szenvedés, sőt a halál sem volt képes eltorzítani; mintha csak aludnék. Ismételt beszentelés után a koporsó fedelét kellően beszögezve, a holttetemet fejfelé elhelyezvén a sírűregben, azt megbízható kőművesek segítségével erősen befalazzák, az üreg nyílásához vörös márványkövet alkalmazván, melynek belső felén ezen felirat volt bevésve: 1849-dik évi October 6-án az Urban elhunyt G. B. L. áldás és béke hamvaira.”

Az özvegy minden évben természetesen elzarándokolt a kriptába. Ferenc Józsefnek soha nem bocsátott meg – bár Erzsébet királyné mindent elkövetett, hogy Batthyánynét megbékítse. A kiegyezés után sem kért vissza semmit az önkényuralom által elkobzott óriási birtokokból. (A kincstár addigra egy stájerországi birtok kivételével mindent elkótyavetyélt.) Készpénzért visszavásárolta Ikervárt, az Ybl által gyönyörű természeti környezetbe varázsolt kastélyt, amely szerelmük és

házasságuk első, még boldog éveinek színhelye volt. Rákóczi óta ekkora anyagi áldozatot a hazáért senki nem hozott. Tartotta magát a férje búcsúlevelében olvasható mondathoz: „A te vagyondod elég leend nekik; jobb egy szerény sors, mint alamizsna azok kezéből, kik őket árvákká tettek.” Ferenc József koronázásának napján egész Pest gyönyörűen ki volt világítva – egy ház kivételével. Az egyetemi hallgatók be akarták verni annak a hazafiatlan személynek az ablakait, aki tüntetően nem vesz részt a nemzet ünneplésében. De amikor meghallották, hogy a ház özvegy gróf Batthyány Lajosnéé, szegyenkezve lerakták a köveket, és elvonultak.

1870-ben elérkezett az idő, hogy Batthyány búcsút vegyen a ferencesektől. Március 29-én vették ki a széteső fenyőfa ládát a kriptából. A hatalmas barna szakáll még megvolt, a koponya homlokán ott volt a golyó nyoma, és a koponya alatti faforgács át volt itatva vörösesharna színnel. A miniszterelnök vére festette meg. Most már díszes koporsóba helyezték a földi maradványokat. A korábban betűkkel befelé elhelyezett vörös-szürkés tábla mellé hófehér márványtábla került. „E sírúregben őrizték keresztényi kegyelettel a budapesti (IV. ker.) ferencrendiek a rémuralom áldozatául esett Batthyány Lajos gróf Magyarország I. alkotm. minister elnökének általuk hazafias bátorsággal iderejtett tetemét 1849. évi oct. 6-ától 1870. évi junius 9-éig.”

Maga a gyászszertartás természetesen a pesti ferences templomban ment végbe a kövön megjelölt napon. A gyászmisét a szombathelyi megyés püspök, Szabó Imre mutatta be, aki maga is üldöztetést szenvedett 1849 után. Dank Agáp már nem lehetett jelen. A pápa a ferences szerzete-

sek második legnagyobb méltóságára emelte: ő lett a szerzet fődefinitora. A hideg római kolostorban Dank Agáp tüdőgyulladást kapott, és 1870. május 8-án meghalt.

Kitűnő ember volt azonban az utóda, 1848 és 1849 töretlen és törhetetlen híve, a szabadságharc idején az érsekújvári gimnázium kiváló tanára, a XVI. század eleji, többek közt a négyezer soros Szent Katalin-legendát tartalmazó Érsekújvári kódex és a róla elnevezett Piry-hártya megtalálója: Piry Cirjék. Ő mondta a gyászbeszédet. Nagyszerű beszédet mondott, alapigéjét Jézus, Sirák fiának (Ecclesiasticus) könyvéből merítve: „Fiam! A halotton könnyezz – takarítsd el testét szokás szerint, és ne hanyagold el az ő temetését.”

A templomban gondosan kijelölték a helyeket a család, a Batthyány-kormány még életben lévő tagjai és Andrassy Gyula gróf kormányának tagjai számára. Egy hely mégis üresen maradt: Deák Ferencé. A templom körül olyan óriási és sűrű volt a tömeg, hogy a hatalmas erejű Deák sem tudott utat törni magának, hogy kijelölt helyére jusson. Csak a menethez tudott végül csatlakozni.

„Igen, most kívánja közös részvétellel véghezvinni e nemes város s vele a nemzet azt, mit húsz év előtt az akkori hatalom tenni nem engedett. Akkor a megszentelt szokást érvényesíteni ama zordon idők tiltották, de most az önkénytelen mulasztást fényesen helyrehozni szent feladatának tűzte ki a hazafiúi kegyelet, mert a megboldogultban a már – Isten jóvoltából – kiderült szabadság és alkotmányosság nemzeti vértanúját ismeri és tiszteli.”

Piry igyekezett tapintatos lenni, de amikor a golyó nyomát említette, mely a szétroncsolt magas homlokokon ma is látható, akkor úgy tetszett, mintha a

Nemezis nemtője lebbentette volna meg egy percre sötét szárnyait. Mikor pedig az országszerte tisztelt özvegyet szólította meg, minden szem a gyászoló nemes alakja felé fordult, s a szemekben a meghatottság könnye csillogott – hogy egy szemtanú, Halász Imre miniszterelnökségi sajtófőnök visszaemlékezését idézzük. Végül felhangzott Komócsy Józsefnek Mosonyi Mihály által zenésített gyászdala, amely így kezdődik: „Hajtsátok meg a zászlókat le a földig.”

A gyászmenet nem a mai Kossuth Lajos utcán indult meg – az akkor csak fele olyan széles volt, mint ma –, hanem a Kecskeméti utcán, a Múzeum körúton és a mai Rákóczi úton jutott el a temetőig. A menet eleje már ment be a temetőbe, a vége pedig még jött

ki a templomból: állítólag kétszázezer ember vett részt a menetben, csaknem annyi, mint ahány lakosa az akkori Pestnek, Budának és Óbudának együttesen volt.

Igen, valóban egy egész nemzet gyászolt és emlékezett. Akkor még volt Batthyány-kultusz. Később egy másik kultusz háttérbe szorította. Most, a Batthyány-emlékévben illő volna újra emlékezni rá. Azóta megépült, sőt az utolsó években megszüpült a miniszterelnök mauzóleuma, és ha némi késéssel is, de jövőre a budai Batthyány téren végre szobra is lesz annak a miniszterelnöknek, aki életét is odaadta a nemzet Isten és természet adta jogainak, az uralkodó által szentesített csodálatos törvényeinek védelmében.

Dobszay Tamás

Batthyány Lajos a nemzeti emlékezetben

Az első felelős magyar miniszterelnökkel méltatlanul bánt az utókor. Nem az elsők közt szokott az emlékezőknek eszébe jutni a polgári átalakulás korából, megalapozóinak sorából. A reformkor kezdeti szakaszából leggyakrabban Széchenyi, esetleg az árvízi hajós, Wesselényi, a negyvenes évekből meg Széchenyi és Kossuth alakja idéződik fel. A forradalom szimbólumává Petőfi vált, a szabadságharc jelképévé ismét elsősorban Kossuth, míg az önkényuralom éveinek helytállása és a kiegyezés Deák nevével kapcsolódott össze. Batthyány emlékét a szélesebb közvélemény hovatovább csak mártíruma miatt ápolja. Örökmécseszt állítottak kivégzése helyére, mauzóleumot kapott a nemzeti sírkertben, de egész alakos köztéri szobrot a közelmúltig a fővárosban nem, noha az általa betöltött tisztség és szerep a vezéregyéniségek közt jelöli ki a helyét.

Mi az oka a kollektív feledésnek? Hiszen senki nem vonja meg tőle a tiszteletet – arcéle mégis homályosabb, mint a többi jeles korszereplőé.

Minden bizonnyal Batthyány személyiségében keresendő az első ok. Az előkelő nagyúrral nem volt könnyű a kortársaknak sem személyes kapcsolatot tartani. Kimért viselkedését sokan érezték-értelmezték gőgnek, s ebben bizonnyal volt is némi igazság. A népszerűség helyett vezéri szerepének elismerését igénylő, határozott politikus elsősorban nem a szeretet jeleire várt környezete részéről. Persze, ha viharos gyermekkorára, apa nélküli felnövekedésére, az anyai szeretet és közelség hiányára gondolunk, egyes viselkedési sajátosságok, vonások más magyarázatot is kaphatnak. Így vagy úgy, de a tisztelet, az elismerés dacára Batthyány irányában csak legszorosabb baráti körében beszélhetünk kifejezetten szeretetről, ami azután az utókor ítéletét is befolyásolhatta.

A környezet és a személyiség konfliktusát más vonatkozásban is figyelembe kell venni. Batthyány anyanyelve a német volt, iskolaéveinek legnagyobb részét sem idehaza töltötte. Sem magyar nyelvtudása, sem szónoki tapasztalata nem volt mérhető a hazai politikustársakéhoz. Az egykorú magyarországi iskolai képzés gerincét adó gimnáziumban kiemelten tanulták a latin orációt. Az erősen retorikai iskolázottságú, utóbb a megyei köztanácskozásokon és az országgyűlési tapasztalatokon edzett magyar politikusok méltán számítottak az osztrák kortársak szerint is félelmetesen kiváló szónokoknak. Egy ilyen politikai közegben a tapasztalatlanabb, magát nehezebben – olykor szinte nehézkesen – kifejező Batthyány lényegre törő, de szárazabb beszédei, felszólalásai nem arathattak szónoki babérokat, nem hozhattak sikereket és elismertséget.

Valószínűleg a magyar nyelvi felkészültség hiányosságai is hozzájárulhattak egy következő tényezőhöz: Batthyány igen csekély mennyiségű saját írásos forrásanyaggal segítette személyének, szerepének kutatóit és az emlékező utókort. Kortársaival összevetve meglehetősen keveset írt, s azt sem különösebben gördülékeny, érdekes vagy szép magyar nyelven, így írásos munkásságának eszté-

tikai értékei sem ellensúlyozzák a mennyiségük okozta hátrányt. Az egyébként szintén nem grafomán, viszont kitűnő szónok Deák beszédei és írásai hat kötetet töltenek meg. Széchenyi művei több folyóméternyi helyet igényelnek a könyvtárakban. A hírlapíróból lett politikus, Kossuth több száz cikke mellett számos más formában rögzítette s adta részben közre gondolatait, véleményét. Batthyánynak gazdasági szakkérdésről írt egyetlen sovány szakcikke mellett reformkori beszédei egyetlen kisebb kötetet töltenek meg. Csak a papírt emésztő, sokszor inkább hivatali rutint, mint személyes véleményt tükröző kormányzati munka eredményezett számottevő írásos hagyatékot. Ez utóbbi iratok a személyiséget jellemző határozottabb irányultságot inkább csak összességükben mutatnak.

Batthyány – számos kortárstól eltérően – naplót sem vezetett, és levélíróként sem volt különösebben szorgalmas. Deákot ugyan nemegyszer rótták meg kortársai válaszáinak késlekedése miatt, ám ha aztán tollat ragadott, terjedelmes, gyakran szinte értekezésszámba menő levelekkel jelentkezett. Batthyány gyakrabban hivatkozott levelei viszont sokkalta rövidebbek, olykor csak pár sorosak, és inkább gyakorlati-szervezési információkat tartalmaznak. A reformellenzék vezére, az első miniszterelnök tehát nem könnyítette meg az utókor dolgát egy részletező, árnyalt Batthyány-kép alapanyagának összegyűjtésében.

Batthyány kultuszának építésében további nehézséget okozott a politikus-pályája rövidsége, amelynek terjedelme pl. a csaknem az egész évszázadot végigélő Kossuthéval időben szinte össze sem vethető. Deák is – igaz, hosszabb szünetekkel – négy évtizeden át volt meghatározója a magyar közéletnek. A kor legjelesebbjei közül talán csak Petőfi üstökösszerű, tüneményes pályája hasonlítható rövidségében Batthyányéhoz, de a költőzsenit a fiatalság és a forradalom különleges körülményei az események középpontjába emelték.

Batthyány leszerelése, birtokainak visszaszerzése és önálló életének megkezdése 1831 után illeszkedik bele a hazai életbe. Ám még ezután is évek kellettek, míg a birtok rendbetétele, az anyagi függetlenség megteremtése, a nyelv megfelelő szintű elsajátítása és politikai ismereteinek, alaptájékozottságának megszerzése után, 1839-ben valóban ki mert lépni a politika küzdőterére. Nem egészen tíz esztendő – ennyi jutott a politikából az első magyar miniszterelnöknek, hiszen 1848 őszén már a kormányhatalomból kiszorult, védekezésre, öngazolásra kényszerülő politikus, s mire politikai pályakezdésének tízéves évfordulóját elérte, már fogoly, aki körül egyre szorosabbra fonódik a koncepciós eljárás béklyója.

S ha pere pontot tett rövidsége ellenére is történelmi jelentőségű politikai szereplésének végére, egyben életének is végét vetett, megfosztva őt az oly sok kortársnak megadatott lehetőségtől, akik még évekig-évtizedekig magyarázhatták, értelmezhatték – olykor átértelmezhatték – utólag saját szerepük egészét, megvilágíthatták pályáivuk kritikus, homályos vagy félreérthető pontjait.

A politika sem tudott mit kezdeni Batthyány terhes emlékével. Az őt kivégző önkényuralmi rendszer természetesen mindkét periódusában hallgatott róla. Bár a vezetésben is akadhattak olyanok, akik nem értettek egyet kivégzésével, sőt annak hibás, hasznot nem hajtó, de annál nagyobb morális presztízvesztéséget okozó voltát idővel minden bizonnyal az uralkodó legszűkebb környezete is beláthatta, a kiegyezésig nemigen volt mód megtalálni azt a formát, amely az uralkodó megalázása nélkül állítja helyre Batthyány emlékét. S bár a '67-es Deák-szerephez igazítva kissé átstilizált Batthyány alkalmas lett volna

a kiegyezés szimbólumának szerepére, az ő kivégzésében személyesen felelős uralkodó iránti kímélet, a kiegyezés kedvező légkörét veszélyeztetni nem akaró tapintat megakadályozta ezt. Bármilyen formát választhatott is a kiépülő rendszer Batthyány kultuszának ápolására, Ferenc József számára mindenképp kínos lett volna. Így aztán a dualizmus fél évszázada háttérbe tolta Batthyány emlékét, s Deákot vagy éppen a kiegyezés ellenzőjét, Kossuthot éllette. Az ellenforradalmi korszak viszont a konzervatív vagy konzervatív reformer szerepbe tolt Széchenyit választotta ideológiai szimbólumául, aki mellett megint csak nem lehetett szerepe annak a személynek, akit a főhős ráadásul gyakran támadott. 1948 után a forradalmi ideológiának Petőfi és Táncsics, esetleg Kossuth személye bizonyult alkalmasabb jelképnek.

Batthyány „elfeledésében” szerepe van annak a ténynek is, hogy őt nehezebb más korszereplőkkel ellentétpárba állítani. A köztudat a történelmet szívesen írja le egymással vitázó, megküzdő személyek ellentéteként: Széchenyi emléke azonnal előhívja legismertebb vitapartnerének, Kossuthnak az alakját. Kossuth felidézése az eseménykörnyezettől függően Széchenyit, Görgeit vagy Deákot juttatja a legkevésbé tájékozottaknak is eszébe. Az emlékezés logikai vagy még inkább pszichológiai mechanizmusa felnagyítja, könnyebben megjegyezhetővé teszi azt a személyiséget, akiről saját vélt „ellentétpárja”, a másik küzdőfél is felidéződik. A viták, ütközések a politika lényegéhez tartoznak, ezért aki ezekben nemcsak szerepel, de központi alakja az ellentétpárnak, azt felértékeli az emlékezet. Mindehhez hozzájárul a korszak magyar iskolai műveltséganyagának antik-humanista jellege, latinos, deákos hagyománya is, amely megalapozta, illetve felerősítette ezt a kézenfekvő ábrázolásmódot: a plutarkhoszi „párhuzamos életrajzok” a történelmi emlékezés megfelelő keretének, önkéntelenül alkalmazott technikai eszközének tűnhetnek.

Batthyáynak nehéz helyet találni az ilyen kétpólusú gondolati szerkezetben. Mire elhelyezkedett kora politikai életében, addigra kialakult az egyik meghatározó törésvonal a mérsékelt középutas és az ellenzéki liberalizmus között, s a két oldal már összekapcsolódott egy-egy nagy súlyú, meghatározó személyiséggel. Ráadásul Batthyány eleinte bizonytalan volt saját útválasztásában, s mire vezető politikussá ért, addigra az általa vezetett irányzat végképp Kossuth nevével forrt össze. Utóbb, '48 folyamán és kapcsán mintha ismét felmerülne a lehetőség arra, hogy az immár „radikalizálódó” Kossuthtal szembeállítva egy valamiféle „békepárti”, a Habsburgokkal való megegyezést kereső irányzat megszemélyesítője legyen. A magyar politika vezető csoportja azonban 1848 áprilisától az év júliusáig végéig lényegében egységes állásponton volt a magyar önrendelkezés épségének megtartását illetően. Ezt követően pedig a birodalmi vezetésnek a magyar önállóság korlátozását célzó törekvése esélytelenné tette a megbékélést. Mivel ezt az 1848-as áprilisi törvények alapján Kossuth sem zárta ki, másfelől az udvar engedményeket követelő álláspontja az elvhű hazafi Batthyány számára sem volt elfogadható, dinasztikus lojalitása dacára sem látta esélyét, értelmét egy Kossuthtal szembeni fellépésnek. Ideje sem volt rá, hiszen szeptemberben még a válság megoldására tett erőfeszítések kötötték le erejét, majd sérüléssel járó balesete, illetve politikai legitimitációjának megerősítését célzó újválasztatása miatt egy már kész helyzetben kapcsolódhatott be újra az év végén a politikai életbe.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy Batthyány jelleme, vezéri hajlama és ambíciója nem szélső vélemények megjelenítését, hanem – elvi következetes-

sege dacára is – az egy elvet valló irányzatok közötti egység megteremtését vagy legalább egyensúlyozását, egyeztetését jelölte ki számára feladatként. Politikai barátai-szövetségesei közt tehát inkább közvetített, igazi ellenfelei felé viszont leghatásosabban nem ő, hanem nálánál jobb szónokok, írók képviselhették a közös álláspontot.

Batthyány szerepének háttérbe szorulásában furcsa módon szerepe volt a történetírásnak is. A dualizmus korában professzionalizálódó történettudomány eleinte – a bécsi források hozzáférhetetlensége miatt – nem tudott kellően mély és részletező képet kialakítani. Két ellentétes elvárást tükröző álláspont fogalmazódott meg tevékenységével kapcsolatban: a kortársak egy része Béccsel, más része a forradalommal és Kossuthtal szembeni „erélytelensége” miatt marasztalta el a miniszterelnököt. Nagy hatása volt a családdal szoros személyes kapcsolatot ápoló Horváth Mihály Batthyány-képének, aki erőteljesen kihangsúlyozta a „mártír-miniszterelnök” tevékenységének törvényességét, a Habsburgok iránti lojalitását. Furcsa módon az utóbb megnyíló levéltárak anyaga is eleinte mintha ezt az értékelést támasztotta volna alá. A per anyagát először elemző Károlyi Árpád ugyanis túlságosan is hitt forrásainak, a halálos ítélettel fenyegető perben magát védő s ezért saját szerepét talán a valóságosnál is lojálisabbnak mutató Batthyány vallomásainak. A XX. század derekán az ellentétes elvárást megfogalmazó megítélés kapott ideológiai megerősítést a kiépülő kommunista kultúrpolitikától. A lojális miniszterelnök korábbi képe ekkor a további forradalomtól elhatárolódó, az udvarral, a reakcióval szemben naivnak, gyengének bizonyult, sőt azzal az országgal önrendelkezése rovására alkudozó arisztokrata ábrázolásává deformálódott. Ezzel ellentétes vélemények nem tudtak a szélesebb köztudatban érvényesülni.

A historiográfiai fordulatot az 1970-es, 1980-as évek hozták meg. Urbán Aladár a miniszterelnököknek a honvédelem megszervezésében játszott döntő szerepét mutatta ki, s helyesbítette az e téren kialakult téves értékelést, amely már 1848 folyamán Kossuthnak tulajdonította a sikeres harcra való felkészülés érdemét. A nyolcvanas évek elején a Századok című folyóirat már egész számat szánt Batthyány pályafutása elemzésének, amelynek szerzői (például Urbán Aladár, Szabad György, Gergely András) meggyőzően igazolták kimagasló szerepét a polgári átalakulásért folytatott küzdelem vezetésében. Ezt az értékelést azután elmélyítették a Batthyány tevékenységének egyes szakaszait bemutató monográfiák. Meghatározó volt Urbán Aladár Batthyány miniszterelnökségéről szóló kötetének megjelenése, míg a reformkori pályaszakaszra nézve Molnár András, a külpolitikára Erdődy Gábor, a nemzetközi környezetre pedig Gergely András munkássága említendő. Urbán Aladár jelentette meg Batthyány miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratait, míg a reformkori szereplést Molnár András dokumentálta beszédeinek, leveleinek, cikkének kiadásával. Közben Erdődy Gábertól szélesebb közönség számára is megjelent szöveggyűjtemény és életrajz, így manapság a korábbinál jóval terjedelmesebb és műfajilag is gazdagabb anyagból meríthet a művelt közvélemény Batthyányt illetően.

Ma már más színben s felértékelt jelentőséggel látjuk Batthyány szerepét, aki határozott, kockázatvállaló, ambiciózus, biztos kezű vezérnek bizonyult a reformkorban, s aki döntő szerepet játszott a polgári átalakulás törvényi megalapozásában, valamint az önrendelkezést biztosító alkotmányos áttörésben, utóbb az eredmények konszolidálásában, védelmezésében.